

Prof. dr RIKARD ŠTAJNER

*Krizne degeneracije u svjetskoj privredi zbog uspona ratne ekonomije**

Politički, ekonomski, pravni, etički i drugi aspekti rata, trke u naoružavanju i ratnih priprema u osnovi su poznati. Ovdje navodimo samo tri podatka iz jedne studije Norveške akademije znanosti: u dugom periodu od 3600. godine prije naše ere do danas, samo 292 godine su protekle u miru na našoj planeti; tokom više tisuća godina ljudi su se istrebljivali u 14.531 ratu, u kojima je bilo na stotine milijuna mrtvih; samo od vrijednosti šteta i razaranja u ratovima, zemljina kugla bi se mogla opasati širokim obručom od čistog zlata.

Ovome posljednjem odmah treba dodati: ma koliko te žrtve i štete izgledale ogromnim, ipak su one relativno male u poređenju s posljedicama koje bi nastale u jednom novom svjetskom oružanom sukobu, jer je razorna i ubojna moć savremenog oružja dostigla apsurdne razmjere. O tome govori i podatak iz jedne procjene SIPRI-a — da su postojeće zalihe nuklearnog oružja dovoljne da unište od 50 do 100 milijardi ljudi, što je 12 do 25 puta više od sadašnjeg broja stanovnika zemlje, odnosno da na svakog stanovnika planete otpada toliko nuklearne snage da je njen ekvivalent razorne moći oko 15 tona trinitrotoluola.

* U studiji se problem, pretežno, sagledava na osnovu analize kretanja u privredi SAD i, donekle, ostalih vodećih kapitalističkih zemalja. To i zbog toga što je autor ambasador u SSIP-u naš istaknuti poznavalac privrede kapitalističkog sveta, a pogotovu njegovih kriza. Zbog aktuelnosti i značaja ove teme za svet, u kome kao značajan činilac, angažovano delujemo, Redakcija će nastojati da časopis u jednom od sledećih brojeva donese analizu ovih kretanja i kod druge supersile i vojno-političkog bloka sa posebnim osvrtom na posledice koje od trke u naoružanju i kriza koje ona izaziva trpe nesvrstane zemlje i druge zemlje u razvoju.

Riječ je, nesumnjivo, o enormnim iznosima i zastrašujućim podacima i procjenama, ali nas ovaj problem ovdje zanima sa stanovišta traženja odgovora na pitanja: koji su ekonomski razlozi fabuloznog narastanja ratnih priprema i ratne industrije (ne misleći samo na ekonomske uzroke i ciljeve ratova) i koje su ekonomske posljedice toga; koji je utjecaj obujma i obilježja ekonomije za vojne ili ratne svrhe na privredu pojedinih zemalja, na međunarodne ekonomske odnose i razvoj i na svjetsku politiku?

Sa stajališta našeg izučavanja, gornji redosljed nije isključiv, ali ni pogrešan. Jer, poznato je da su ranije ne samo obrambene nego i agresivne nacionalne politike diktirale i, mahom, potencirale obilježja i obim ratne privrede u nacionalnim a kroz to i u svjetskim razmjerama, što je bilo opasno. Danas, specifičnosti privrede za vojne potrebe, napose u nekim razvijenim zemljama, *u sve većoj mjeri diktiraju poteze i odnose na nacionalnoj i svjetskoj političkoj sceni*, što je još opasnije. U tome i jeste dalekosežnost i dramatičnost promjene.

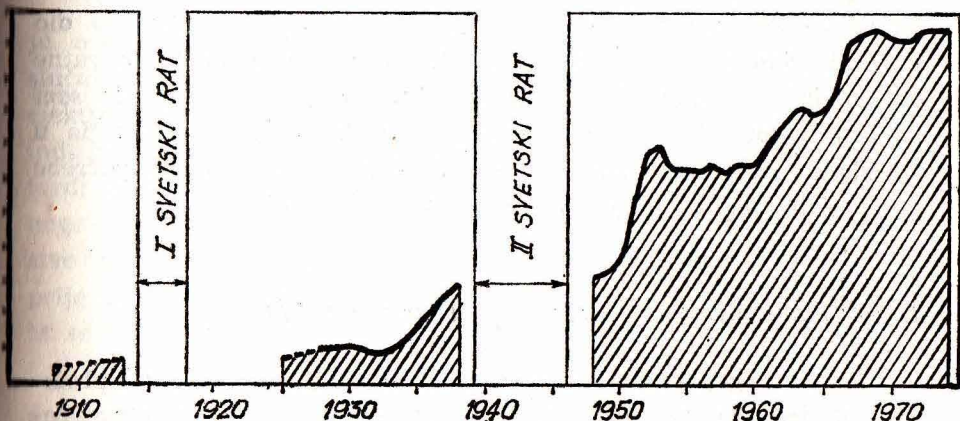
O dimenzijama ratne privrede u svijetu

Pojedine zemlje različito izdvajaju za obrambene svrhe iz svog društvenog brutto-proizvoda. U sedmoj deceniji ovoga vijeka, od 6 do 6,5 posto svjetske proizvodnje odlazilo je za tu namjenu, pri čemu je procenat varirao od 0,6 (Meksiko) do 9, pa i 10 posto (Izrael). Sama po sebi, ta izdvajanja i opterećenja su velika, ali su stvarne ekonomske implikacije ovih dimenzija neuporedivo veće. Prema izvještaju generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za 1971. godinu o ekonomskim i socijalnim posljedicama trke u naoružavanju i vojnih izdataka, vrijednost svjetskih vojnih rashoda je premašivala zbir brutto-nacionalnih proizvoda zemalja u razvoju cijele Afrike, Južne Azije i Dalekog istoka, što znači da se ekvivalent sveukupnog rada 1,3 milijarde ljudi koristio za ratne svrhe, što se u međuvremenu stalno zaoštravalo i pogoršavalo. Ovaj ekvivalentni račun odnosi se na nerazvijene zemlje, ali kako se industrija naoružanja pretežno nalazi u razvijenim zemljama, to je na proizvodnji za vojne potrebe efektivno angažirano od 60 do 100 milijuna ljudi.¹

¹ Procjene variraju: niža brojka je iz UN o naoružavanju iz 1977. a viša iz rada O. Rühlea: *Hatmilliárd umber knezare* (Kruh za 6 milijardi ljudi), Kossuth, Budapest, str. 353.

Relativni dio svjetske proizvodnje koji se namjenjuje vojnoj svrsi dva puta je veći nego što je bio 1913. godine, kada su velike sile bile u jeku naoružavanja i priprema za prvi svjetski rat. Stvarni obujam sredstava namijenjenih vojnim ciljevima, pak, u toku ovog stoljeća se povećao preko 20 puta. Grafička predstava vojnih rashoda u mirnim razdobljima našeg nemirnog stoljeća izgleda ovako:²

Shema 1

Poslije drugog svjetskog rata potrošilo se desetak hiljada milijardi dolara za vojne svrhe. Ukupni izdaci za te namjene su 1908. iznosili 9, a 1975. cijelih 213,8 milijardi dolara, dok se sada brzo približavaju iznosu od 600 milijardi dolara godišnje.

O tokovima i logici trke u naoružavanju svjedoče i ovi SIPRI-jevi podaci: SAD su 1955. godine u ukupnim izdacima za vojne svrhe u svijetu učestvovala sa 46,2 posto, dok je tadašnje sovjetsko učešće iznosilo 27,4 posto; u međuvremenu, SSSR je vidno težio da smanji svoje zaostajanje, pa je u naredne dvije decenije, dakle do 1975, približno udvostručio svoje vojne izdatke (računato prema cijenama iz 1970). Uslijed toga se učešće SAD u svjetskim razmjerama, i pored daljeg znatnog povećavanja efektivnih vojnih

² AMBIO, vol. 4, No 5—6, str. 231.

rashoda, smanjuje do 1975. na 30 posto, dok mu se učešće SSSR približava, sa 28,5 posto³.

Blizu pola milijuna naučnih kadrova, ili gotovo polovina naučnika u svijetu, angažirano je na vojnim istraživanjima i razvoju, uz troškove od 20 do 25 milijardi dolara godišnje, što predstavlja oko 40 posto ukupnih rashoda za istraživački i razvojni rad u svijetu.

U uvjetima takvog jačanja ratne proizvodnje, uglavnom kao uzrok i posljedica eskalacije proizvodnje za vojne svrhe u nekim zemljama, a u SAD vrlo izrazito, nastaju i novi fenomeni. Tako se i ranije znalo da ratna proizvodnja donosi nesrazmjerne profite, pa je rat često dobrodošao onim privrednicima koji su znali da se njime koriste. Bitna promjena je nastala u tome što dio privrede danas uspijeva *ne samo da vuče koristi* od takve ratne proizvodnje za kakvu su se drugi faktori odlučili, nego i *da sam nameće takav obim naoružavanja* za koji se obično smatra da u određenoj mjeri, a ponekad i ekscesno, prevazilazi realne potrebe potencijalne legitimne nacionalne obrane.

Ekonomске dimenzije ratne privrede u SAD⁴

Prije svega, procenat izdvajanja iz društvenog brutto-proizvoda u SAD za vojni budžet jedan je od najvećih u svijetu. Prema navedenom izvoru UN, to izdvajanje iznosi 8,8 posto. Istina, to učešće u posljednje vrijeme, i pored ogromnog porasta vojnih izdataka u apsolutnim veličinama, pokazuje tendenciju opadanja, tako da je sredinom sedamdesetih godina iznosilo nešto iznad 6 posto. Specifičnost ove brojke nije samo ta što je ona daleko veća od odgovarajućih izdvajanja svih drugih zapadnih zemalja (Kanada 2,5, Austrija 1,3, Belgija 2,9, Francuska 3,6, Italija 2,2 posto

³ Naoružanje i razoružanje u nuklearnom dobu, Globus, Zagreb, 1976. str. 45.

⁴ Veliki dio ovih razmatranja odnosi se na ratnu privredu SAD, čemu nije razlog samo to što ta zemlja raspolaže jednim od najvećih vojnoekonomskih potencijala u svijetu i što ratna privreda igra vidnu i specifičnu ulogu u njenoj ukupnoj ekonomiji, nego i okolnost da je o svemu tome poznato mnogo više činjenica nego kada je riječ o većini drugih zemalja. U SAD se o tim problemima govori i piše otvorenije, dok bi u većini evropskih zemalja takav pokušaj analize ostao jalov i svakako sa mnogo praznina i nepoznanica. Ovaj utisak potvrđuje i navod SIPRI-ja objavljen u navedenom »Globusovom« prevodu, da su SAD još i sada jedina zemlja od koje se mogu dobiti *podrobnije* informacije o vlastitim djelatnostima na polju trgovine oružjem.

itd.), nego u ogromnoj masi tih sredstava, s obzirom na globalni ekonomski potencijal SAD. O tome govori i činjenica da samo pet zemalja svijeta ima veći ukupni društveni proizvod nego što je vojni budžet SAD, a to su SSSR, Japan, Zapadna Njemačka, Francuska i Velika Britanija. O stvarnom obimu vojnog budžeta SAD govori i podatak da je njegov iznos veći od polovice ukupnih fiksnih investicija te zemlje i to u doba ekonomske konjunktura, dok je to sada i više, jer su investicije usporene. Za razliku od toga, Danska na primjer, u odnosu na svoja ukupna ulaganja, za vojne potrebe izdvaja samo 11, SR Njemačka 14, Švedska 16, Velika Britanija 31 posto itd.

U više razvijenih zemalja Zapada vojne narudžbe zapošljavaju znatan dio nekih industrijskih grana. U Velikoj Britaniji to je slučaj sa 70 posto kapaciteta za proizvodnju aviona, 35 posto kod elektronske industrije i 23 posto kod brodogradnje.⁵ Značaj vojne industrije je, međutim, za privredu SAD još veći. Tako S. Melman tvrdi da vojna industrija u SAD ima čak i veću specifičnu težinu nego mirnodopska proizvodnja.⁶ Navodi podatak da je Ministarstvo obrane po svakom dolaru uloženom u privatne kompanije prije dvadesetak godina primilo 35 centi od federalne vlade, da bi se to u 1971. godini povećalo na 1,06 dolara.

Izdavanja za vojne svrhe u SAD su rasle izrazitije nego u drugim zemljama. Primjera radi, u 100 prethodnih godina (uključujući i prvi svjetski rat) SAD su za vojne svrhe ukupno utrošili oko 30 milijardi dolara, dok je posljednje tri decenije taj utrošak iznosio 1600 milijardi (dijelom inflacioniranih) dolara. Vojni budžet SAD je 1900. iznosio 0,4 milijarde, 1950 — 13 milijardi, 1961 — 47 milijardi, 1972 — 80 milijardi,⁷ da bi u drugoj polovici sedamdesetih godina daleko premašio iznos od 100 milijardi dolara.

Za obujam vojnoekonomskih potencijala SAD karakteristični su i podaci da Ministarstvo obrane raspolaže imovinom u vidu zemljišta i zgrada u vrijednosti od 51, a u obliku vojne opreme čak od 172 milijarde dolara, dok se ukupna vrijednost imovine

⁵ M. Kidron: *Le capitalisme occidentale depuis la guerre*, (Zapadni kapitalizam od drugog svjetskog rata) Stock, Paris, 1969.

⁶ Seymour Melman: *The Permanent War Economy* (Permanentna ratna privreda), Simon and Schuster, New York, 1974, str. 71.

⁷ D. R. Fusfeld: *Economics* (Ekonomika) D. C. Heath, Lexington, Toronto, London, 1972.

pojedinih gigantskih kompanija cijeni na neuporedivo niže iznose: Standard Oil 30, General Motors 14 i US Steel 9 milijardi dolara.⁸

Ministarstvo obrane SAD je najveći naručilac i korisnik i sredstava za istraživanje i razvoj. Prema US National Science Foundation, dvije trećine federalnih sredstava za naučna istraživanja i razvoj potiču od Ministarstva obrane, dok je NASA izvor daljnjih iznosa.⁹

Američko društvo troši više za vojne svrhe nego što sveukupno utroše federalna vlada, sve vlade država i sve lokalne vlasti u SAD na zdravstvo i bolnice, obrazovanje, pomoć starim osobama, socijalnu pomoć, pomoć nezaposlenim i socijalnu sigurnost, razvoj stanovanja i komunalija i subvencije poljoprivredi.¹⁰

Malo je poznato kakve su dugoročne ekonomske posljedice rata za SAD, u vidu obaveza prema ratnim invalidima i dr. U poslijeratnim godinama je izračunato da će neposredne financijske posljedice prvog, a naročito drugog svjetskog rata američki budžet između 1945. i 1972. godine teretiti istim iznosom koliko je SAD koštao drugi svjetski rat — sa 340 milijardi dolara.¹¹

U opisanoj situaciji, na pitanja da li je u američko društvo inkorporiran vojnoindustrijski kompleks, Pilisuk i Hayden rezignirano i možda ponešto namjerno pretjerujući, odgovaraju: »Ne, bliže smo mišljenju da američko društvo već samo po sebi u cjelini predstavlja jedan vojnoindustrijski kompleks.«¹²

Vojni rashodi, kriza i konjunktura

Od ranije je poznata velika zainteresiranost mnogih kompanija, bolje reći znatnog dijela privrede za vojnu proizvodnju. Tu je profitna motivacija vrlo jaka. Prema nekim podacima, čista dobit američkih monopola 1914. je iznosila 2.684, a samo tri ratne godine kasnije, cijelih 7.958 milijardi dolara. I jedan podatak iz dru-

⁸ The Economics of Peacetime Defense (Ekonomika mirnodopske obrane) Praeger, New York, Washington, London, 1974, str. 29.

⁹ Research and Development in Industry (Istraživanja i razvoj u industriji) Surveys of Science Resources Series, 71—18, 1970.

¹⁰ R. J. Barnett: The Economy of Death (Ekonomija smrti), Atheneum, New York, 1969, str. 5.

¹¹ Economics of National Security (Ekonomika nacionalne bezbjednosti) Prentice Hall, New York, 1950, str. 14.

¹² M. Pilisuk and T. Hayden: Is There a Military Industrial Complex which Prevents Peace? (Postoji li vojno-industrijski kompleks koji može da očuva mir?) Little, Brown & Co, Boston 1968, str. 99.

gog svjetskog rata: ako se kupilo akcija za 1.000 dolara pred završetak rata, samo poslije 9 mjeseci ova investicija je vrijedila 1.290 dolara.¹³

Profitna stopa kompanija koje rade za vojne svrhe gotovo je u stalnom porastu; pedesetih godina bila je 40—45 posto, a u drugoj polovici šezdesetih godina već 75 posto veća nego stopa ostalih kompanija.¹⁴

Skokovito povećavanje profita, pored ostaloga, proizlazi iz brzog povećavanja cijena vojnog materijala u odnosu na prosječnu inflaciju. Tako je posljednjih deset godina cijena pušcanog metka porasla od 6 na 19 centi ili 217 posto, »džipa« 220 posto, standardnog vojnog helikoptera za 447 posto itd. U istoj deceniji prosječna stopa inflacije u svijetu iznosila je 80 posto.¹⁵

Iako profit ostaje konstanta interesa ratne privrede, sada se sve više javlja i nova motivacija, koja je samo posredno profitno usmjerena, dok su njena neposredna stajališta održavanje i podsticanje konjunktura i spriječavanje dubljih ekonomskih kriza. Treba, naime, trajno osiguravati posao, bez obzira na ekonomsku konjunkturu, odnosno dekonjunkturu, a to, kako se smatra, nije moguće postići proizvodnjom za mirnodopske svrhe. Otuda treba intenzivno proizvoditi, koristeći se vojnim narudžbama koje ne samo što nisu organski vezane za mirnodopski prosperitet, nego su često u obrnutoj proporciji s njegovom jačinom, a uslovljene su međunarodnim političkim krizama. O tome govori i podatak da akcije na njujorškoj burzi redovno skaču na vijesti o novim međunarodnim krizama, a oštro padaju kada je riječ o trajnijem miru.¹⁶ Do onog prvog, razumljivo, dolazi zbog očekivanja novog poleta koji bi bio hranjen povećanim vojnim rashodima i proizvodnjom.

Iskustvo kapitala tokom više decenija potvrđuje tu pretpostavku, a kada je riječ o SAD, njihova proizvodnja se sredinom drugog svjetskog rata više nego udvostručila u odnosu na predratno stanje. Učešće industrije SAD u ukupnoj industrijskoj proizvodnji kapitalističkih zemalja u periodu od 1929. do 1937. smanjilo se sa 48 na 41 posto, da bi se u prvim poslijeratnim godinama povećalo na 56—60 posto, a usporedo s tim se i američko učešće u svjetskom izvozu povećalo od 14 posto u 1937. na 32—35

¹³ The Economics of Peacetime Defense, Praeger, New York, Washington, London, 1974, str. 35.

¹⁴ L. Weidenbaum: Profitability Versus Commercial Business, (Profitabilnost obrambenog nasuprot komercijalnom biznisu), »The Commercial and Financial Chronicle«, mart 1968.

¹⁵ »Ekonomska politika« od 20. oktobra 1980.

¹⁶ H. L. Nieburg: In the Name of Science (U ime nauke), Quadrangle Books, Chicago, str. 141.

postu 1945—1948. godine.¹⁷ Broj zaposlenih u SAD povećao se od 46 milijuna 1939. na 53 milijuna 1945, a vladine narudžbe su od 11 milijardi dolara u 1939. porasle na 117 milijardi 1945. Lična potrošnja se u istom periodu povećala od 137 na 171 milijardu dolara i dostigla najviši nivo u historiji SAD. Prema S. Melmanu, SAD u ekonomskom pogledu nikada nisu bolje stajale. Amerikanci su, tvrdi on, vidjeli da je rat u ekonomskom pogledu značio daleko više od Rooseweltaovog civilnog New Deala.

Prema H. Shermanu,¹⁸ samo je privreda koja je intenzivno radila za vojne svrhe mogla da ukloni nepodnošljiv stepen nezaposlenosti što je vladala tokom velike krize (maksimalno 24,9 posto nezaposlenih), a sadašnji udio ljudi koji su u uniformi ili bez uniforme aktivni u sektoru odbrane, iznosi upravo 25,5 posto ukupno zaposlenih.

U svojoj monografiji »Full Employment in a Free Society« (Puna zaposlenost u slobodnom društvu), Sir William Beveridge je napisao da je »jedini stvarni lijek koji su demokratije otkrile za punu zaposlenost — totalni rat«. Istaknuti ekonomist Wesley Mitchell se 1944. godine pitao šta će se s američkom privredom dogoditi kada izuzetni ratni zahtjevi budu zadovoljeni i kada se potražnja svede na nivo dugotrajnog mira.

U raspravi »Ratujuća država« F. Cook navodi dva stava iz američkih izvora u korist jačanja ratne privrede: prvi — »Hladni rat automatski pali pumpu potražnje. Otvori jednu slavinu, javnost traži više vojnih rashoda... Zahtjevi hladnog rata, ako se potpuno iskoriste, gotovo ne poznaju granicu«... (izvor »US News and World Report«); drugi — »Hladni rat povećava potražnju, pomaže da se održi visok nivo zaposlenosti... i tako zemlji pomaže da digne životni standard« (profesor s Harvarda Sumner Schlichter).¹⁹

U takvoj situaciji, u razdobljima kada oslabi konjunktura, počinje se sa okrivljavanjem prestanka rata ili popuštanja hladnog rata. Mnogi su tvrdili da je recesija do koje je u SAD došlo 1953—1954. godine, bila direktna posljedica smanjenja 20 posto vojnih izdataka poslije rata u Koreji. Na takvom rezonovanju nastaju cijele teorije o korisnom utjecaju rata ili ratnih priprema na ekonomsku konjunkturu.

¹⁷ Korunk Világgazdasága (Suvremena svjetska privreda) tom II Közgazdasági és jogi, Budapest, 1976, str. 41.

¹⁸ Howard Sherman: Radical Political Economy (Radikalna politička ekonomija) New York, 1972, str. 144.

¹⁹ Fred Cook: The Warfare State, »The Nation«, 1961, str. 300.

Nastaje nova, veoma opasna era u kojoj krupni kapital i kapitalistička država postaju svjesni toga da rat može »uspješno« da rješava i teškoće oko funkcioniranja kapitalističkog mehanizma privređivanja, da trajnije krize pretvori u privremene konjunkturu i u uslovima kada se to ne može postići uobičajenim arsenalom ekonomskih mjera. Počinje se sve češće i otvorenije govoriti o tome da se krize »liječe« ili da se mogu liječiti ratom. U tom smislu su karakteristična razmatranja koja J. F. Poos izlaže u luksemburškom »Tageszeitungu«, s naslovom »Rat kao izlaz«, gdje, pored ostalog, kaže da »rat visi o koncu« i krupni privredni faktori SAD će ga u određenom trenutku željeti, a političari na vlasti će eventualni novi rat opet htjeti da prikažu kao »svetu stvar«.

Jedan od novih fenomena s kojim će se čovječanstvo, možda, sukobljavati, jeste moguće ponašanje krupnog kapitala, koji, naoružan iskustvom i teorijom i podređujući sebi državu i međudržavne integracije, u jednom trenutku može da okrene redosljed: da ne čeka da eventualni rat uzgred doprinese i razrješavanju neke krize, nego da nametne, da izazove rat, makar »lokalni« ili »delegirani«, radi razrješavanja ekonomske krize.

Ratna proizvodnja se nekada, barem javno, gledana sa šireg stanovišta društva, tretirala kao nužno zlo, kao neproaktivna, čak kontraproaktivna komponenta, koja štetno djeluje na proizvodne napore i apsorpcione potencijale — ljudske, materijalne, finansijske, tržišne. Međutim, proizvodnja za vojne potrebe u daljem postaje ne samo faktor ekonomske, što znači i političke moći, nego i konjunkturi, dakle kvazikorisni i kvaziracionalni činilac, element ekonomske i razvojne politike pojedinih zemalja, razumije se, sa odgovarajućim implikacijama.

Jedina »utjeha« za sada jeste što su odgovarajuće države i kapitali shvatili da, s ovog stajališta gledano, ratne pripreme ili hladni rat imaju isti efekat kao i stvarno ratno stanje. Ogromna opasnost će nastati u fazi kada će ove zemlje potresati duža i teža kriza i kada ni ovako velika ratna proizvodnja neće djelovati kompenzaciono, pa će se krupnom kapitalu i državi činiti da sve to nije dovoljno i da će »pravo« rješenje jedino donijeti pravo, a ne više samo simulirano ratno stanje.

Pojedini teoretičari nastoje da ovo demantiraju i, ujedno, slabšom argumentacijom polemiziraju s marksistima. Tako i dobitnik Nobelove nagrade P. A. Samuelson postavlja pitanje: da li su ratovi neizbježni, jer kapitalisti nastoje da kroz njih ostvaruju konjunkturu i visoke profite? I odgovara da pojedini krugovi vuku velike koristi od rata i vojnih narudžbi, ali da iz toga još ništa ne

slijedi, jer od svakog dolara nacionalnog dohotka netko ima korist. Vojni rashodi su, veli on, možda i neutralizirali pad profitne stope i spriječavali veliku nezaposlenost 1903. ili 1933. godine, pa su utoliko tada Lenjin i Rosa Luxemburg bili u pravu. Ali razvijene kapitalističke zemlje se sada, zaključuje, ne suočavaju s problemom nedovoljne potrošačke moći.²⁰

Na nesreću, život ga je brzo demantirao, napose u pogledu potrošačke moći u razvijenim kapitalističkim zemljama. Bliži je realnosti napredni britanski teoretičar M. Dobb koji piše da ne izgleda nevjerovatno da će budući ekonomski historičari tvrditi da je ratni ili poluradni režim bio jedino sredstvo za podržavanje aktivnosti prezrele kapitalističke ekonomije u središnjim dekadama XX stoljeća.²¹

Stvaranje političke klime za povećanje vojnih rashoda

Snažno stimuliran na ovaj način, krupni biznis je našao zajednički jezik i interes s vojnim establišmentom i nastoji da uvjeri i javnost u ekonomsku korisnost od povećavanja vojnih rashoda. Dr Radovan Vukadinović navodi da je »u toku rata američka armija dobila znatan dio novih političko-ekonomskih funkcija i bila obilno potpomognuta mnogim glasovima industrijalaca koji su tvrdili da je potrebna permanentna ratna privreda i da u tom novom razvoju američkog društva Kongres treba ograničiti na izglasavanje potrebnih fondova, dok bi vojska i krupni biznis samostalno pripremali američku silu. Poslije drugog svjetskog rata antikomunistička ideologija je bila ona platforma koja je omogućila da se te tendencije održe i pozicije učvrste.«²²

Razumije se, ne može biti zadatak ove studije da procijeni koliko je neka zemlja ugrožena i koliki bi bili realni i neophodni vojni rashodi ove ili one države da bi sačuvala svoju nezavisnost. Nas ovdje zanima odgovor na pitanje: na koji način dio establišmenta i biznis, u traženju svojih interesa, doprinosi stvaranju uvjeta za odobravanje velikih vojnih rashoda, te kakve su ekonomske posljedice toga.

²⁰ Paul A. Samuelson, New York Times od 13. 03. 1973.

²¹ Maurice Dobb: Capitalism, Development and Planning (Kapitalizam, razvoj i planiranje) Routledge i Kegan Paul, London, 1967, str. 69—70.

²² Dr R. Vukadinović: Sila i interesi — vanjska politika SAD, Centar za kulturnu djelatnost omladine, Zagreb, 1972.

Treba reći da u SAD ne postoji potpuna suglasnost o stepenu stvarne ugroženosti zemlje. Ali biznis, i pored suprotnih upozorenja koja dolaze od vrlo uglednih političara,²³ sistematično nastoji da u javnosti stvori uvjerenje kako samo ogromni i rastući vojni izdaci mogu da obezbijede neophodnu stratešku ravnotežu.

Kao i u pogledu drugih ideja i vjerovanja podređenih interesima i potrebama krupnog kapitala, i na ovom polju je indoktrinacija vrlo jaka, što je u demokratskoj zemlji Zapada, uostalom, način obezbjeđivanja podrške za određenu politiku. O tome N. Chomsky kaže kako je karakteristika ideološke kontrole da će se u ono u što treba da se vjeruje da bi se opravdala određena politika — vjerovati bez obzira na činjenice.²⁴ Istaknuti teoretičar M. Kalecki piše da sredstva javnog informiranja pod tutorstvom vladajuće klase emitiraju neprekidnu propagandu kako bi se obezbijedila podrška stanovništva naoružavanju.²⁵

U takvom stanju duhova, procjene namjera i ciljeva suprotnog bloka su ovog tipa:

»Prvi set sovjetskih ratnih ciljeva za slučaj svjetskog rata je uništavanje kapitalističkog sistema kroz:

- a) razaranje neprijateljskih snaga,
- b) razaranje vojne snage sistema,
- c) razaranje struktura vladine socijalne kontrole cijelog sistema.

Drugi set ciljeva je očuvanje i zaštita socijalističkog sistema kroz:

- a) fizičku zaštitu vladinih struktura i obezbjeđenje mogućnosti vladinog djelovanja u cijeloj zemlji,
- b) osiguranje izvjesnog dijela radnog stanovništva i industrijske baze nacije,
- c) obezbjeđenje alternativne ekonomske baze koja može da doprinese obnovi socijalističkog društva.«²⁶

Razumije se, podgrijavanju ovakvih tendencija i strahovanja doprinosi opća klima blokovskih konfrontacija i trke u naoružavanju, pri čemu se izjave, poput one da se »suprotnosti između

²³ Na primjer, istaknuti diplomata i naučnik George Kennan često je naglašavao da SSSR nema agresivne namjere prema SAD, a dugogodišnji predsjednik vanjskopolitičkog odbora Senata, Fulbright, isticao je da »sovjetska prijetnja« nije vojnog, nego ekonomskog, političkog i ideološkog karaktera.

²⁴ Noam Chomsky: For Reasons of State (Za dobro države) Pantheon, New York, 1973, str. 15.

²⁵ Michael Kalecki: The last Phase in the Transformation of Capitalisme (Posljednja faza u transformaciji kapitalizma) New York, London, 1972.

²⁶ Michael McGwire: Soviet Military Doctrine (Sovjetska vojna doktrina), »Survival« The International Institute for Strategic Studies, London, 3/1980.

SSSR i kapitalističkog svijeta ne mogu izbjeći manevrima« (politikom koegzistencije) ne zaboravljaju lako.²⁷

Edvard Kardelj je šezdesetih godina, u knjizi »Socijalizam i rat«, upozoravao da se iza ovakvog pseudoradikalističkog rječnika ne krije samo shvatanje o neizbježnosti rata, nego i želja da do rata dođe, podsjećajući na jedno pismo u kojem Trocki kaže da »ako revolucija ne spriječi rat — onda će rat da pomogne revoluciji.«

Ali oštrica nije uperena isključivo protiv drugog bloka. Na primjer, E. Lefever, nakon što ocjenjuje da će 15 zemalja u razvoju imati mogućnosti da svoju nuklearnu vojnu snagu razviju do 2000. godine, zahtijeva od SAD da to onemoguće, što po njemu nije samo njihova dužnost, nego i pravo.²⁸

U narednih nekoliko redaka biće riječi o vrsti službenih strateških procjena koje se vrše s drugim primarnim ciljem, ali nije malo onih koji misle da je njihova sekundarna svrha da se javnost i službena politika pridobiju za povećanje vojnih rashoda i pojačani rad biznisa naoružanja. Naime, Ministarstvo odbrane SAD je 1974. izradilo analizu uspjeha eventualnog sovjetskog nuklearnog napada na američke baze projektila, s tim da se računalo sa po jednom megatonskom bombom na svaku od 1000 Minutmena i 54 Titan raketa, kao i dvije mornaričke baze balističkih raketa. Prema toj procjeni, trenutni gubici u SAD iznosili bi blizu 2 milijuna ljudi, uz 2,2 milijuna ranjenih i izloženih radijaciji.²⁹ Ta analiza izložena je oštrim kritikama, pa je Ministarstvo obrane 1975. izradilo novu, s procjenom ljudskih gubitaka 3,4 do 21,7 milijuna ljudi. I tome je prigovoreno, jer je američka Agencija za kontrolu naoružanja i razoružanje neposredne gubitke u urbanim centrima, i to samo povodom napada na 1.000 Minutmen silosa, procijenila na 50 milijuna ljudi. Sovjetski napad na vojnostrateške centre SAD prouzrokovao bi, procijenjeno je, od 2 do 20 milijuna smrti (najvjerojatnije 14 milijuna), sa istim brojem teško ranjenih. Dalje, veliki sovjetski napad, s nekoliko tisuća nuklearnih glava, na vojne ciljeve i urbano-industrijske centre, uništio bi u SAD 155 do 165 milijuna ljudskih života, a ako bi se napad namjerno orijentirao na civilno stanovništvo — broj mrtvih bi se povećao za 20 do 30 milijuna. Uz slične pretpostavke o američkom napa-

²⁷ L. Trotsky: The Third International after Lenin, New York, 1936.

²⁸ E. W. Lefever: Nuclear Arms in the Third World (Nuklearno oružje u Trećem svijetu) The Brookings Institution, Washington, 1979.

²⁹ Office of Technology Assessment, US Congress, Croom Helm, London, 1980.

du, sovjetski gubici bi, kako se navodi u toj procjeni, bili znatno manji, dijelom zbog manje koncentracije stanovništva u gradovima, a uglavnom zbog manje efikasnosti i snage američkog oružja. U tako stvorenoj atmosferi nije rijetka pojava da Kongres (ili pojedini kongresmeni) insistira čak i na većim vojnim rashodima od onih što Predsjednik i Pentagon traže, u čemu ponekad kod glasanja i uspijevaju.

Vojni poslovi postaju važna komponenta američke politike uopšte, pa i kod vođenja predsjedničkih kampanja, pri čemu »obrambeni« ugovori postaju predmet kombinacija, obećanja, kritika. Oni koji se zalažu za manje vojne rashode obično ne prolaze dobro, za šta je uvjerljiv primjer senatora Georgea McGoverna. On je 1964. zahtijevao da Kongres SAD zakonom obaveže veće kompanije — isporučioce naoružanja da izrade svoje programe prijelaska na proizvodnju za mirnodopske namjene, što nije prihvaćeno. Kasniji događaji ne moraju se nužno povezati s takvim senatorovim stavovima koje je i poslije toga zauzimao, ali je činjenica da je kao predsjednički kandidat 1972. godine poražen znatnom većinom, sem ostalog i zbog uspješnih argumenata protivničkih kandidata poput onog koji je izgovorio podpredsjednik SAD Spira Agnew u St. Louisu: »Predsjednički kandidat McGovern izražava žaljenje zbog visoke nezaposlenosti u zemlji, ali istovremeno zagovara takvu politiku obrane koja bi ostavila bez posla 1,8 milijuna Amerikanaca. Siguran sam da su stanovnici St. Louisa i radnici McDonnell-Douglassa svjesni te činjenice, napose pošto je McGovern izjavio da bi on obustavio proizvodnju vojnih aviona F-15 u cilju smanjenja vojnih rashoda.« Time »slučaj McGovern« nije završen. Pariski »Le Monde«, pišući oktobra 1980. o oštrom otporu Kongresa, velikog biznisa i radničkih sindikata prema smanjivanju vojnih rashoda i razoružanju, podsjetio je na činjenicu da je McGovern, čiji je »pacifizam« bio trn u oku Pentagona, do tada bio jedini demokratski predsjednički kandidat koji nije dobio podršku sindikata, a zatim nastavlja: »Nadležni senatski odbor je oštro kritizirao i svojevremeni Carterov prijedlog da se na čelo Agencije za kontrolu naoružanja i razoružanje imenuje Paul Warnke, bivši savjetnik predsjedničkog kandidata McGoverna koji je poznat po svojim prijedlozima o bitnom smanjenju vojnih izdataka.« Najzad, McGovern je na izborima 1980. izgubio i svoje mjesto u Senatu.

Antimilitarističke tendencije suzbijaju se i mnogim drugim sredstvima. Tako je zabilježeno da je inače umjereni Wall Street Journal, list velikog biznisa, napuštajući svoju uobičajenu odmjere-

renost, podvrgao jakoj kritici početne Carterove inicijative u pogledu smanjenja vojnih rashoda.

Ministarstvo obrane izdalo je posebnu publikaciju u kojoj se suprotstavlja tvrdnjama kritičara vojnih rashoda i njihovih utjecaja na privredu SAD, odgovarajući posebno profesoru S. Melmanu. Ovdje se, pored ostaloga, kaže da su američki obrambeni naponi koji su se materijalizirali u iznosu od preko 1000 milijardi dolara poslije drugog svjetskog rata, uz sve svoje nedostatke, dali veliki doprinos tome što je današnji svijet bolji nego što je bio između 1930 i 1940. Ne može se osporiti mogućnost poboljšavanja u upravljanju sredstvima namijenjenim za vojne svrhe, kaže se dalje, ali je potpuno netačno da se na taj način mogu uštedeti milijarde. Nema »ratne privrede« u SAD, vojska kupuje samo 4 posto roba i usluga cjelokupne privrede.³⁰

Ipak, situacija je nešto složenija.

Specifično tržište za vojnu proizvodnju

Navedeno je kako se stvara povoljna opća politička klima za praćenje vojnih rashoda, ali ona, sama po sebi, nije dovoljna, već se njome treba umjeti koristiti za permanentno dobijanje poslova radi čega se i izgrađuje nov, uspješan sistem.

Za razliku od proizvodnje za mirnodopske potrebe, koja mora da se orijentira prema tržištu i koja je, i pored sve jačih tendencija monopolizacije, ipak znatno izložena konkurenciji, proizvodnja za vojne potrebe, kako tvrde mnogi autori, djeluje na izoliranom, monopolističkom tržištu, uslijed čega su njene proizvodne performanse siromašne. Međutim, uslijed načina financiranja iz državnog budžeta, ta privreda je »nepogrešiva«.³¹

Ovaj ekonomski mehanizam koji, po S. Melmanu, isključivo teži »maksimalizaciji troškova i subvencija«, zauzima mjesto konkurentnog mehanizma kojem je metod i cilj minimiziranje troškova i maksimalizacija profita, uglavnom putem ekonomičnije proizvodnje.

Ratna privreda vojnoindustrijskog kompleksa može da povlači gotovo neograničena sredstva iz budžeta — smatraju neki autori. Tome M. Harrington dodaje da trošenje u vojne svrhe ima

³⁰ The Economics of Defense Spending, a Look at the Realities (Ekonomika odbrambenih rashoda, pogled na realnosti) Department of Defense, 1972.

³¹ S. Melman: The Permanent War Economy, Simon and Schuster, New York, 1974, str. 11.

čudotvornu osobinu da osigurava subvencionirane profite nekonkurentnim korporacijama.³²

Pozicije kompanija koje su pretežno angažirane na vojnim isporukama osiguravaju se na način da im se, čim se završe radovi na jednom projektu, novim ugovorom dodjeljuje nov posao.³³

Mnoge krupne kompanije u velikoj su mjeri ovisne o vojnoj proizvodnji, o čemu govori i primjer naveden kod M. L. Weidenbauma:³⁴

K o m p a n i j a	Iznos ugovora za obranu i NASA (u mil. dolara)	Udio tih narudžbi u ukupnom pro- metu kompanije, u procentima
Republic Aviation	340	100
Mc Donnell Aircraft	379	97
Grunman Aircraft	328	92
Lockheed	1.424	81
Collins Radio	153	74
Newport News Shipbuilding	185	69
Boeing	1.148	65
General Dynamics	1.224	64

U cjelini, nije dovoljno samo da se dobije stalan posao, već narudžbe treba da budu izuzetno povoljne, pri čemu se uvijek polazi od ostvarivanja povišenih profitnih stopa, koje su, uz usavršavanje tehnike naoružanja i inflaciju, glavni razlozi brzog porasta troškova za pojedine vrste oružja i oruđa.³⁵

Tip oruđa	Cijena u hiljadama dolara		Povećanje
	1940—1945.	1972.	
Lovački avion	53	12.000	226 puta
Bombarder	218	30.000	138 „
Tenk	70	900	13 „
Podmornica	4.700	175.000	37 „
Minopolagač	8.700	200.000	23 „
Nosač aviona	55.000	900.000	18 „

³² Michael Harrington: *The Twilight of Capitalism*, Simon and Schuster, New York, 1976 (kod nas »Suton kapitalizma«, Globus, Zagreb, 1979, str. 227).

³³ J. R. Kurth: *The Political Economy of Weapons Procurement; the Follow-on Imperative*, (Politička ekonomija nabavki oružja imperativ nastavka), »American Economic Review«, maj 1972.

³⁴ Murray L. Weidenbaum: *Defense — Space Business*, (Vojno-svemirski biznis), *The New York Times*, 13. aprila 1964.

³⁵ Prema G. M. Kuzminu, *Voenno-promyshlennye kontserny* (Vojno-industrijski koncerni), Moskva, 1976.

Kako kompanije osiguravaju za sebe te poslove?

O tome dr Vukadinović u citiranoj knjizi navodi da je, pored ostaloga, uključivanje nekadašnjih visokih oficira u politiku i biznis pomoglo da se lakše realiziraju zajednički interesi vojno-industrijskog kompleksa. Broj penzioniranih generala i admirala koji na tim poslovima rade u vladinim agencijama popeo se na 200, a broj pukovnika se u toku od samo 4 godine povećao od 58 na 1300. S druge strane, preko 2000 umirovljenih ličnosti visokog vojnog čina zaposleno je u 100 najvećih kompanija koje preuzimaju dvije trećine svih vojnih narudžbi. Primjera radi, iz redova velikih dobavljača za vojne potrebe, bivših generala, admirala i pukovnika, u Lockheedu je zaposleno 200, a po 100 u Boeingu, McDonnell Douglasu i General Dynamicsu; Frank Pace, bivši državni sekretar za obranu bio je na čelu General Dynamicsa kada je kompanija bila među najvećim dobavljačima Pentagona, a Dan Kimball, bivši državni sekretar za mornaricu, postao je predsjednik Aerojet-Generalala koji je u 6 godina dobio narudžbe od Pentagona u vrijednosti od 2,3 milijarde dolara. U istoj kompaniji važno mjesto ima William Rahorn, bivši šef CIA. Kretanje kadrova je, kažu, dvosmjerno; neki istaknuti privrednici dobijali su važne položaje u Pentagonu, zatim se vraćali u svoje kompanije koje su primale povećane vojne narudžbe.

Opisujući razlike u položaju i djelovanju industrije koja radi za vojsku i one koja je okrenuta civilnim potrebama, autori upozoravaju da se, pored ostaloga, vojnoj industriji redovno plaćaju fakture u toku proizvodnje, prije isporuke, da Pentagon često stavlja na raspolaganje tim firmama zgrade i uređaje, daje garancije za njihove kredite. Za razliku od kompanija koje rade za civilne potrebe i ulaze u bitku na surovom tržištu, poduzeću koje je orijentirano na vojne isporuke, dovoljno je, po Melmanu, da ishodi nove narudžbe, bez obzira na troškove i cijene koje nudi. Dalje, Galbraith navodi da je kompanija Studebaker bila u stanju da preživi teške gubitke u proizvodnji automobila zahvaljujući velikim i rastućim vojnim isporukama, a da je na sličan način pomognuto General Dynamicsu da preživi svoju neuspjelu avanturu u proizvodnji civilnih aviona.³⁶

Ima tu, tvrdi se, i pogrješne, neusklađene i skupe kalkulacije. Najnoviji podaci pokazuju da su neka oruđa postala prevelika da bi se mogla transportirati avionima, kako je to bilo predviđeno. Godine 1986. će, prema ranijem ministru obrane SAD Haroldu

³⁶ J. K. Galbraith: *The New Industrial State*, (Nova industrijska država), Houghton-Mifflin, Boston, 1967.

Brownu, samo supertransporter C-5 moći da vrši prebacivanje nekih od njih. Ali, pošto C-5 može da prenosi samo 2 nova borbena tenka od 60 tona tipa HM-1, to transport ova dva tenka do Galfa stoji 221.000 dolara.³⁷

O smanjenoj efikasnosti onih djelatnosti koje rade za vojne potrebe, prema nekim autorima, govori podatak da u prerađivačkoj industriji SAD na 100 proizvodnih radnika prosječno dolazi 36 administrativnih službenika, dok je u pet industrijskih grana koje su velikim dijelom orijentirane na vojne isporuke (proizvodnja oružja, zrakoplovna industrija, proizvodnja komunikacionih sredstava i elektronskih dijelova, te brodogradnja) zaposleno 69,7 administrativaca na 100 neposrednih proizvođača, a u industriji naoružanja ta brojka raste čak do 86. U vezi s tim je zanimljivo da je u vrijeme drugog svjetskog rata od svih zaposlenih u aeronautičkoj industriji bilo 90 posto produktivnih radnika, što je u doba korejskog rata smanjeno na 70, a šezdesetih godina na 40 posto.³⁸ Objavljen je i uporedni podatak da je na konstrukcionim radovima na francuskom borbenom avionu Mirage III ukupno angažirano 50 konstruktora i crtača, dok je na američkom avionu F 15, i to samo u birou za programiranje, radilo 240 ljudi, čiji je posao bio da nadziru ekipu konstruktora.³⁹

Mnogi izvori govore o drugim neracionalnostima u djelovanju cijelog vojnoindustrijskog kompleksa.

Jedna analiza Zajedničkog ekonomskog komiteta Kongresa SAD iz 1972. pokazala je da je za 13 velikih programa proizvodnje vojnih aviona i raketa u 17 godina bilo utrošeno 40 milijardi dolara, pri čemu se ustanovilo da je samo nešto manje od 40 posto proizvoda imalo zadovoljavajući kvalitet ugrađene elektronike, da su dva programa bila napuštena nakon što su za njih plaćene 2 milijarde dolara, dva daljnja programa eliminirana su zbog tehničke nepouzdanosti, iako je za njih prethodno plaćeno 10 milijardi. Dalje, oružane snage su potrošile 4,1 milijardu dolara za 28 vrsta oruđa koja su napuštena još prije upotrebe, i 18,9 milijardi za 15 drugih koja su napuštena ubrzo nakon što su stavljena u upotrebu. Navode se podaci da je na avionu C-5 komisijski ustanovljeno 47 većih i 75 manjih nedostataka.

Za istraživanje i pripremu proizvodnje interkontinentalnog bombardera AMSA, ministar obrane Laird zatražio je 1969. godine 23 miliona dolara. Međutim, ubrzo se vidjelo da će za to biti

³⁷ International Herald Tribune, Paris, 29—30. novembar 1980.

³⁸ E. Ginzberg, D. L. Hiestand, B. G. Reubens: The Pluralistic Economy, (Pluralistična ekonomija), Mc Graw Hill, New York, 1965.

³⁹ Časopis »Business Week«, 17. jula 1971.

potrebne 2 milijarde dolara, ne računajući proizvodne troškove, odnosno cijenu svakog budućeg aviona. Senator Proxmire, koji se godinama suprotstavljao nemotiviranom povećavanju vojnog budžeta i njegovom nekontroliranom trošenju, predvidio je da će početna svota od 23 miliona dovesti do utroška od 22 milijarde dolara. Slučaj je, po dr Vukadinoviću, zanimljiv i zbog toga što se sve to zbivalo u vrijeme kada su već postojale interkontinentalne rakete čime je i sama ideja o izgradnji interkontinentalnog aviona s ljudskom posadom bila zastarjela. Unatoč tim argumentima, vojska je uspjela da dobije potrebna sredstva, a industrija nov, značajan posao.

U takvom svjetlu zanimljivo zvuči skorašnje predstavljanje javnosti u dijelu štampe novoimenovanog ministra obrane SAD Casparda Weinbergera kao čovjeka »koji izgleda uvjeren da su vojnici velika djeca koja neprestano traže sve skuplje igračke s kojima ne znaju uvijek šta činiti, niti se brinu da do njih dođu pod najpovoljnijim uvjetima«. ⁴⁰ Inače, u jednoj svojoj ranijoj izjavi, i on je ustvrdio da su visoki vojni izdaci neophodni s ekonomskog stajališta i da bi »smanjenje vojnog budžeta za 30 milijardi dolara bilo atak na tehnološku bazu američke privrede i dovelo bi do masovne nezaposlenosti kvalificiranih radnika«.

Navikle na takvo poslovanje, kompanije koje su najviše involvirane u specifičnu proizvodnju za vojne potrebe, ne samo da se suprotstavljaju suštinskim promjenama, nego ponekad, u izjavama najmjerodavnijih vodećih ličnosti, priznaju da ne bi ni tehnološki, kadrovski i u drugim pogledima bile sposobne za promjene.

Analitičari tvrde da je funkcioniranje vojnoindustrijskog kompleksa povezano s opasnim širenjem birokratskih etatističkih utjecaja u SAD, s odgovarajućim konzekvencijama. Vojni rashodi doprinose i daljnjoj koncentraciji industrije i takvoj monopolističkoj praksi kakva je inače zabranjena u SAD. ⁴¹ Posljedice do kojih mogu da dovedu takvi odnosi, na vrijeme su predviđene, pa i sagledane, među prvima od predsjednika D. Eisenhewera. On je, iako vojnik po profesiji, još 1961. godine, u poslanici preko TV, povodom napuštanja predsjedničke funkcije, upozorio naciju na opasnosti koje mogu da proizađu iz produbljivanja veza između vojske i industrije: »Treba biti na oprezu da vojnoindustrijski kompleks ne dobije neovlaštene utjecaje.«

⁴⁰ »Le Monde«, Paris, 13. decembar 1980.

⁴¹ The Economics of Defense, A Bipartisan Review of Military Spending (Ekonomika obrane, dvostrani pregled vojnih rashoda), Praeger, New York, 1971, str. 20.

Negativan utjecaj na ostale dijelove nacionalne privrede

Iako i dalje najveća globalna ekonomska sila, privreda SAD vidno gubi svoje pozicije i mnoge konkretne bitke na međunarodnim tržištima. U tom pogledu karakteristične su tvrdnje S. Melmana i još jednog broja autora da je nova ekonomija o kojoj je ovdje bilo riječi, a čija je glavna svrha maksimalizacija troškova i državnih subvencija — postala preovlađujući vid američkog kapitalizma. To je, kako Melman navodi u svojoj studiji »Pentagon Capitalism«, posljedica tridesetogodišnjeg razvoja ratne ekonomije, uslijed čega je sada već u toku degeneracija američke privrede. Neprestana ratna ekonomija funkcionira parazitski na tijelu cijele privrede koja je hrani i time stalno sebe slabi.

Ne može se ocijeniti u kojoj mjeri na to utječu način i obim proizvodnje za vojne potrebe, ali zaista postoje indikacije o slabljenju konkurentne moći nekada nesporne i neuporedive američke privrede. Tako SAD tokom šezdesetih i sedamdesetih godina brzo gube svoja tržišta, koja osvajaju zemlje koje su postale relativno uspješnije od nje.

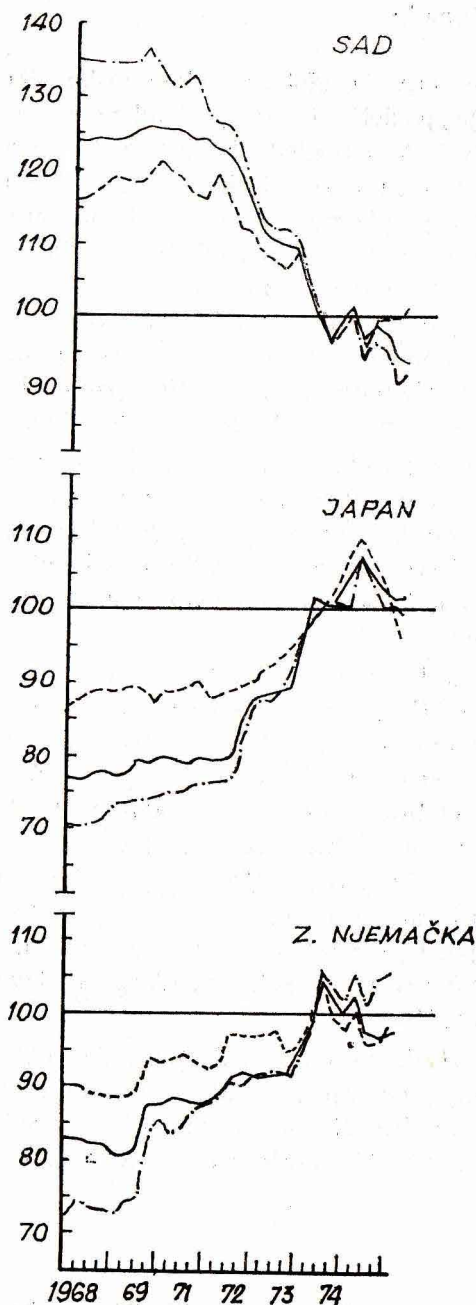
Indeks izvoznih cijena industrije SAD, koji se poeo do 1969, kada je dostigao 115, počeo je da relativno pada, da bi se do krize 1974—1975. spustio na 96 (1972 = 100). U isto vrijeme indeks Japana, recimo, raste od 98 na 113.⁴² O tome da su međunarodne pozicije SAD oslabljene, govori i podatak da je njihov udio u ukupnom izvozu zone OECD 1970. godine bio za čitavih 5 poena manji nego deceniju ranije. Međutim, u Japanu je taj udio u istom razdoblju bezmalo upravo za toliko porastao. O značaju takve snage gubitka pozicija SAD na svjetskom tržištu, govori i okolnost da je taj gubitak ravan, na primjer, ukupnom izvozu vrlo industrijalizirane Kanade.⁴³

Gotovo i svi drugi parametri privrede SAD pokazuju slična relativna kretanja, smanjivanje njene relativne konkurentnosti na međunarodnom tržištu, što se, prema »Ekonomske perspektive OECD« (br. 21, str. 78) može ovako grafički predstaviti:

⁴² Perspectives économiques de l'OECD (Ekonomske perspektive OECD), br. 16, str. 63.

⁴³ Politique commerciale et relations économiques internationales (Trgovinska politika i međunarodni ekonomski odnosi), OECD, Paris, 1972, str. 158.

Shema 2

Legenda:

- potrošačke cijene
- - - prosečna vrijednost koja se ostvaruje u izvozu
- . - jedinična cijena radne snage u funkciji kretanja produktivnosti

Krajem šezdesetih godina SAD počinju da gube bitke i na vlastitom, unutarnjem tržištu. Tako je 1969. godine prodor strane proizvodnje na tržištu alatnih strojeva SAD, gdje su one do tada držale jednu od vodećih pozicija na svjetskom tržištu, iznosio čak 39 posto domaće potrošnje.

Uvoz u SAD mnogih drugih proizvoda visoke tehnologije u sedmoj deceniji je višestruko povećan. Na primjer, (prema »US Bureau of Census«) električnih aparata 694 posto, transportnih uređaja 681 posto itd.

Godine 1971. svaka sedma kola koja su prodana u SAD potječu iz Evrope ili Japana, a 700.000 iz Kanade. Samo nekoliko godina kasnije — već su svaka treća kola prodana u SAD došla preko mora. Dok je američka automobilska industrija u teškoj situaciji, s visokim procentom nezaposlenih radnika i neiskorištenim kapacitetom za proizvodnju čak nekoliko milijuna kola, Japan 1980. godine proizvodi preko milijun automobila *mjesečno* iako je prije 20 godina proizvodio samo pola milijuna *godišnje*.

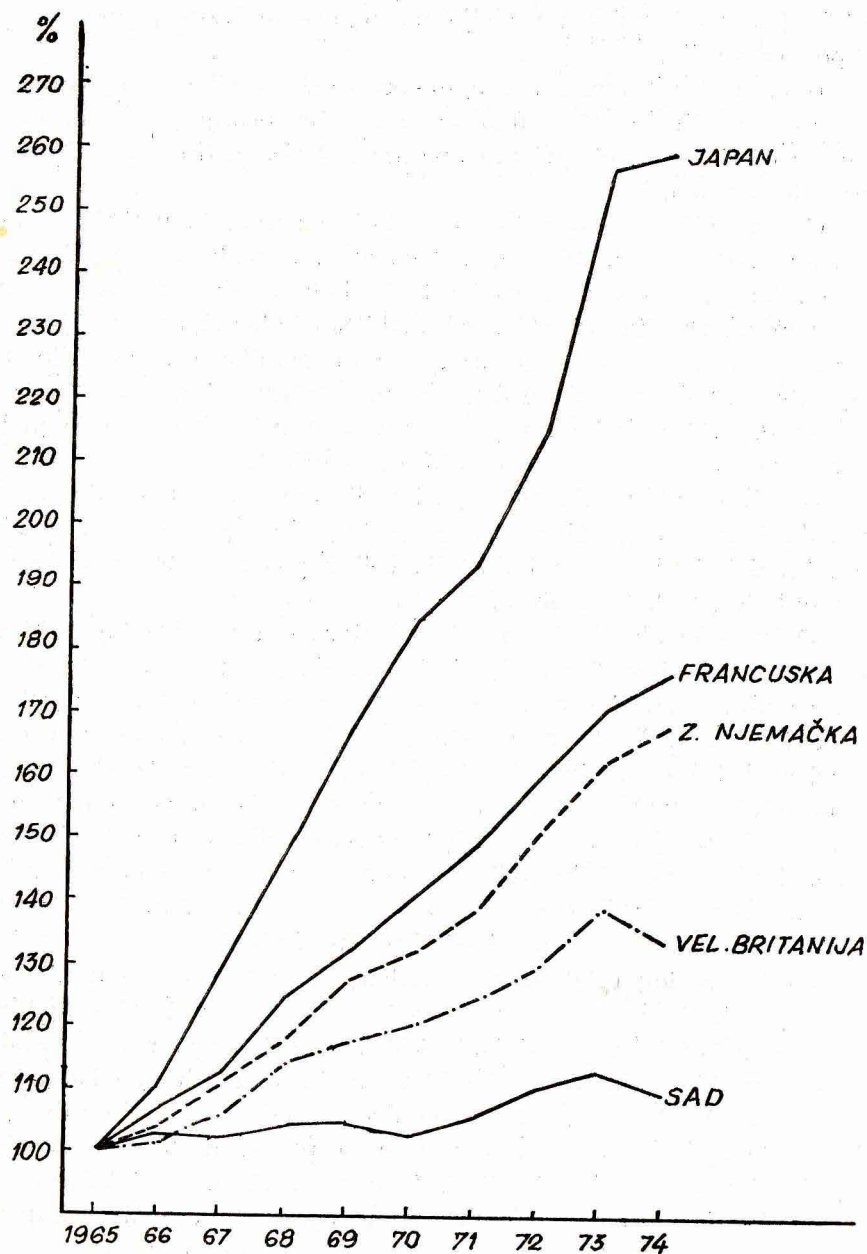
Američka industrija 1980. proizvodi samo oko 90 milijuna čelika dakle ne mnogo više nego prije 30 godina (kapaciteti oko 150 mil. t.), dok je japanska industrija čelika povećala proizvodnju na 115 mil. t. (1950. je proizvodila samo 5 mil. tona).

Osjetno je slabljenje američke privrede i na drugim poljima u međunarodnoj konkurenciji. Tako su na polju telekomunikacionih satelita narudžbe u visini od više milijardi dolara mimoišle američke konstruktore, a u korist Zapadne Evrope, Japana i Kanade, s obzirom na njihov snažniji tehnološki napor. U djelokrugu malih civilnih aviona, tri četvrtine proizvodnje se već danas nalazi u rukama proizvođača drugih zemalja. Slično je s helikopterima. Na polju velikih civilnih aviona, američka industrija je u nekoliko godina, prema »Le monde« od 27. decembra 1980, izgubila 22 posto svog učešća u svjetskoj proizvodnji.

Glavni razlog relativnog zaostajanja SAD nazire se u niskom rastu produktivnosti, počev negdje od sredine šezdesetih godina.

Nakon što je u periodu od 1870. do 1950. stopa rasta produktivnosti u SAD bila veća od odgovarajuće stope Evrope 60 posto, a Japana za 70 posto, ona se od druge polovice šezdesetih godina vrlo sporo povećava, dok je njen porast u drugim velikim zapadnim zemljama daleko brži. U devet godina, produktivnost u SAD jedva da se povećala za desetak posto, a istovremeno u Zapadnoj Njemačkoj gotovo 45 posto i Francuskoj preko 60 posto. Produktivnost se u Japanu za to vrijeme udvostručila. Kretanje produktivnosti u industriji još je zaoštrenije.

Shema 3

Američka privreda koja je decenijama bila pojam nedostižne, izvanredne efikasnosti, tehnološke superiornosti i visoke produktivnosti u svijetu, šezdesetih i sedamdesetih godina počinje, dakle naglo da slabi, izgleda i pod negativnim utjecajem vojnoindustrijskog kompleksa. Ogromna industrija koja, pod opisanim povoljnim režimom pretežno radi za vojne potrebe, stavljena u poziciju da se ne mora konkurentno boriti za tržišta i za smanjivanje proizvodnih troškova — složenim kanalima demonstracionog efekta labavi i sve ostale dijelove privrede koji su angažirani u civilnom sektoru.

Degenerativni utjecaj na svjetsku privredu

Silno naoružavanje više velikih, razvijenih zemalja, trka u naoružanju, degenerativno djeluje i na ostale zemlje. Tačnije rečeno, na svjetsku privredu u cjelini. Primarna djelovanja su vidljivija i mjerljiva, jer ispoljavaju u ubrzanom naoružavanju i onih zemalja koje nisu glavni akteri bjesomučne trke, ali su u proces uvučene mimo svoje volje i svojih elementarnih razvojnih ciljeva i političkih potreba. Sekundarna djestva se mogu samo pretpostaviti ili posredno proračunati; ona se, prije svega, sastoje u izgubljenom razvojnoj kadenci, u moralnoj i ekonomskoj destabilizaciji mnogih zemalja i regiona.

Utjecaji te vrste sve su izrazitiji zbog koincidencije kriznih faktora: pored ostaloga, nastojanjima raznih velikih sila da svojim nadmetanjem u velikim prostorima nesvrstanih, a ekonomski većinom nerazvijenih zemalja, uvuku ove u opasne sukobe, što kod tih zemalja izaziva potrebu da se dijelom i na račun svog ekonomskog razvoja ubrzano naoružavaju i na taj način odupiru ugrožavanju svoje nezavisnosti; takođe, trajnijom recesijom u razvijenim zemljama, što još više jača njihove težnje za povećanim izvozom oružja, radi podržavanja sopstvene proizvodnje i usklađivanja vlastitih bilansa plaćanja (npr., SAD su između 1970. i 1979. povećale izvoz oružja oko 10 puta). Apsurdne ali realne motivacije i manifestacije tih procesa su i brzo zastarijevanje suvremenog oružja, uslijed čega se neprestano stvaraju »viškovi« ratnog materijala koji se nastoje prodati manje razvijenim zemljama, kao i perverzni obrti tokova u današnjem svijetu: neke zemlje se, kako i Generalni sekretar UN upozorava u već citiranom dokumentu, najprije pojačano naoružavaju radi obrane nezavisnosti, a zatim se uvlače u sukobe ili čak same padaju u iskušenje da svojim

stječenim vojnim potencijalom — ratnim operacijama rješavaju svoje sporove s drugima.

S obzirom na profitabilnost proizvodnje i izvoza oružja, u tu trgovinu se uključuje sve više zemalja, što upućuje na pomisao da će se uskoro razviti unosna trgovina ne samo klasičnim naoružanjem, nego i atomskim, kemijskim i biološkim ratnim sredstvima.⁴⁴

Nesumnjivo, najdramatičniji vid ovih procesa je forsirano nametanje naoružanja nesvrstanim i ostalim zemljama u razvoju.⁴⁵ Klima za to nastaje i stvara se i jasnim polaganjem prava pojedinih sila da zalihe za svoje potrebe iz zemalja u razvoju osiguraju, ako zatreba, i vojnim sredstvima, kao i pokušajima, na istoj liniji, da se prijedlozima i zahtjevima za uspostavljanje drukčijih međunarodnih ekonomskih odnosa, razvijene zemlje suprotstave jačanjem svoje vojne moći, u interesu sačuvanja postojećeg poretka. Primjeri za to su sve ono što se čini oko Persijskog zaljeva, zatim zaoštavanje vojne konfrontacije u Indijskom oceanu, stvaranje trupa za brzu intervenciju itd.

U jednom izvještaju američka Rand-korporacija zalaže se za jaču vojnu poziciju SAD u odnosu na sukob Sjever—Jug. Opisuje se na koji način proces ekonomske emancipacije — a to je borba za novi međunarodni ekonomski poredak, kaže se — »slijedi političku emancipaciju (dekolonizaciju). To što sukob Sjevera i Juga sada involvira, jeste borba za svjetsku proizvodnju, a to se ne može riješiti s nekoliko kratkih sastanaka na vrhu. Borba će se, vjerojatno, dugo voditi, s periodima pregovora i razdobljima kriza i konfrontacije. Nacije se dobrovoljno ne odriču svog akumuliranog bogatstva i svog izvora dohotka, na osnovu pozivanja na moral. Ako imaju snage, pružice otpor zahtjevima koji se odnose na njihov imetak. Američki narod će vjerojatno očekivati od svoje vlade da pregovara s pozicija moći, a ako mu nedostaje moći da zaštiti njegove interese, učinit će svoju vladu odgovornom... Kao supersila kojoj je historija dodijelila ulogu svjetskog lidera, od SAD bi se očekivalo da se koristi svojom vojnom moći u spriječavanju potpunog sloma svjetskog poretka, ili da u najmanju ruku zaštiti

⁴⁴ Takva predviđanja nalazimo, pored ostaloga, kod Bruna Fritscha: *Wachstumsgrenzung als Macht-instrument* (Ograničavanje rasta kao oruđe moći), Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1974, str. 119 i Hermana Kahna i Brucea Briggsa: *A l'assault du futur*, (Pred udarom budućnosti), Laffont, Paris, 1973, str. 248.

⁴⁵ SAD su isporučile 53 posto oružja koje su nerazvijene zemlje kupile poslije II svjetskog rata, slijedi SSSR sa 28 posto. (US Arms Control and Disarmament Agency: *World Military Expenditures and Arms Transfers*, (Vojni rashodi i transfer oružja u svijetu) 1966—1975, Washington, D. C., 1976, str. 73.

specifične interese američkih građana... Ovakva eventualnost mogla bi da postavi zahtjeve bez presedana pred američke vojne planere, koji možda još nijesu u potpunosti shvatili značaj događaja kao što su nastajanje novog konflikta Sjever — Jug usporedo sa starim konfliktima Istok — Zapad i jačanje posljedica lošeg upravljanja našom planetom... Više pažnje treba posvetiti razvoju doktrine, planova, oružja i struktura moći, da bi se bio spreman za moguću upotrebu vojne snage u novim kriznim situacijama. Američki narod bi mogao da zatraži zaštitu svojih interesa svim raspoloživim sredstvima ako bi u osamdesetim godinama nastali globalni poremećaji...⁴⁶

Na taj način nastaje kontradiktoran i opasan splet okolnosti i utjecaja, pri čemu se s jedne strane stvara politički predtekst za daljnje naoružavanje razvijenih zemalja, a s druge, produbljuje politički i ekonomski interes za izvoz oružja u nerazvijene.⁴⁷

Tako dolazi do novog fatalnog trenda, koji pokazuje u kakvim razmjerama razvijene nastoje da zemlje u razvoju pretvore u svoje političko i ekonomsko lovište, a i tržište kojem mogu da nametnu i ogromne količine ratne opreme.

Između 1950. i 1974. trgovina oružjem među razvijenim zapadnim zemljama smanjila se 30 posto, dok je između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju povećana za 400 posto.⁴⁸ U kakvim se razmjerama u 25 godina, između 1950. i 1975. povećala vrijednost izvoza teškog oružja u zemlje u razvoju, vidi se iz citirane SIPRI-jeve studije: SAD su u te regije 1950. izvozile teškog oružja u vrijednosti od 91 milijun, a 25 godina kasnije (u stalnim cijenama 1973) 1.769 milijuna dolara. Isporuke SSSR u istom periodu povećale su se od 25 na 1.652 milijuna, a Francuske sa 3 na 447 milijuna dolara.

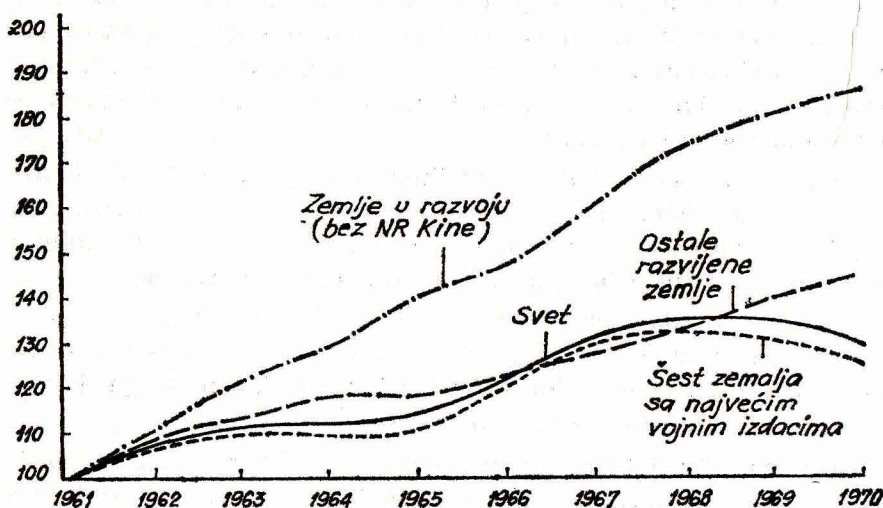
⁴⁶ Bert V. A. Röling: Disarmement and Development, The Perspective of Security, (Razoružanje i razvoj; perspektiva bezbjednosti), »Disarmement and Development«, Foundation RIO, Rotterdam, 1979. str. 74—75.

⁴⁷ U tom pogledu karakteristična je tvrdnja A. G. Franka da »militarizacija Trećeg svijeta poprima političke i vojne forme, s posljedicama na politiku i akcije, uključujući rat, koji neposredno proizlazi ili je vezan za međunarodne političke, strateške i vojne aspekte u bipolarnom ili multipolarnom svijetu blokova i saveza. Supersile traže političke i vojne saveze sa zemljama Trećeg svijeta, naročito u politički osjetljivim i stratejskim važnim područjima. Često nestabilna priroda ovih saveza i njihovih čestih, naglih promjena, većinom zbog ekonomskih konsideracija... dovode do kriza, sukoba i ratova.« André Gunder Frank: The Arms Economy and Warfare in Third World (Privreda naoružanja i ratne pripreme u Trećem Svijetu) Development Studies, University of East Anglia, 1979.

⁴⁸ Graciella Chichilnisky: Arms Production and Trade and North — South Relations, (Proizvodnja i trgovina oružjem i odnosi Sjever — Jug), Disarmement and Development, Fondation RIO, Rotterdam, 1979, str. 57.

Prema svjetskom porastu od 3 do 4 posto godišnje, vojni izdaci u zemljama u razvoju već šezdesetih godina su se, prema izvještaju Generalnog sekretara UN, povećavali dvostruko brže — 7 posto prema sljedećem grafikonu:

Shema 4

Proces se ubrzanim tempom nastavio i u sedamdesetim godinama. Uslijed toga vojni izdaci zemalja u razvoju koji su 1967. godine iznosili 6 posto od ukupne mase tih sredstava u svijetu, do 1977. su narasli na 14 posto.

Pošto svaka milijarda dolara vrijednosti proizvodnje i izvoza oružja u zemlje u razvoju, pored ostaloga, osigurava 47.000 radnih mjesta u razvijenim zemljama, to ove ulažu veliki napor da isporukama oružja zapljusnu posebno one zemlje koje su stekle veća sredstva izvozom nafte. Tako su isporuke američkog oružja za Iran iznosile samo u godinama 1974. i 1975. 6,5, a za Saudisku Arabiju 3,9 milijardi, dok su isporuke oružja za zemlje Golfa porasle od 861 milijuna u 1972. na 6,5 milijardi dolara u 1974. godini.⁴⁹

Proces se tu ne zaustavlja.

Zemlje u razvoju se zaoštavanjem međunarodne situacije i ugrožavanjem njihove bezbjednosti dovode dotle da razvijaju veću vlastitu proizvodnju oružja. Kao idejni prirepak shvaćanja o korisnosti proizvodnje za vojne potrebe s ekonomskog stajališta, razvi-

⁴⁹ Michael T. Klare: The Political Economy of Arms Sales (Politička ekonomija prodaje oružja), »Bulletin of the Atomic Scientist«, Nov. 1976.

jaju se cijele teorije o ratnoj produkciji kao motoru bržeg privrednog razvoja zemalja u razvoju.⁵⁰ Logika koja se širi u visokorazvijenim zemljama u pogledu značaja vojne proizvodnje za podržavanje ekonomske konjunktore, dalje se izvitoperuje i *pokušava prenijeti u siromašne zemlje kojima osnovni problem očigledno nije u nedostatku konjunktore nego u pomanjkanju uvjeta za razvoj*. Ako je, dakle, riječ o neznanju, onda je to vrlo loše; ali šta da se kaže ako je ovo manipulacija s vrlo određenim ciljem iscrpljivanja ionako siromašnih finansijskih i drugih zaliha zemalja u razvoju i preusmjeravanje njihove pažnje s korisne proizvodnje za razvoj na militarističko rasipanje?

U svakom slučaju, zemlje u razvoju, kao većinom »nove« nezavisne države, nastale poslije dekolonizacije i koje se ponovno osjećaju ugrožene, raspolazu sve većom i usavršenijom ratnom opremom, što se vidi iz SIPRI-jevog pregleda.⁵¹

	Godina	Broj zemalja u razvoju koje posjeduju usavršenu vrstu naoružanja	Godina	Broj zemalja u razvoju koje posjeduju usavršenu vrstu naoružanja
moderni vojni avioni	1960.	1	1972.	47
rakete	1951.	2	1977.	42
suvremeni tenkovi	1950.	1	1977.	83
moderni bojni brodovi	1950.	4	1977.	67

Ove nerazvijene zemlje moraju skupo platiti — zbog situacije koja im je nametnuta. O tome govore i podaci da su afričke zemlje krajem sedme decenije za vojne svrhe izdvajale 3 posto, dok za zdravstvo nisu smogle više od 1,5 posto društvenog brutto-proizvoda; respektivne cifre za Latinsku Ameriku su 2,2 i 1,7 posto za Aziju (bez Kine, NDR Koreje i Vijetnama) 2,9 i 0,5 posto. Gubici u vidu izostalog ili usporenog privrednog razvoja mogu se samo

⁵⁰ Najuporniji pobornik ove ideologije veoma sumnjivog porijekla je Emile Benoit, koji u svojim radovima *Growth Effects of Defense in Developing Countries* (Utjecaj obrane na ekonomski rast u zemljama u razvoju) i *Defense and Economic Growth in Developing Countries*, (Obrana i ekonomski rast u zemljama u razvoju), Lexington, 1973. tvrdi da »što god zemlje u razvoju više troše za obranu... to je brži njihov ekonomski razvoj«, da u zemljama u razvoju postoji »jaka pozitivna korelacija između velikih obrambenih izdataka i visoke stope ekonomskog rasta«, itd.

⁵¹ Godišnjak za 1978, str. 244—248.

tragično naslutiti iz podataka da su zemlje u razvoju 1974. godine utrošile 39 milijardi dolara za vojne potrebe, što je najmanje dvostruki iznos ukupne međunarodne pomoći za razvoj; od tada se ta cifra bitno povećala.

Minimalni izgledi za bitno smanjenje proizvodnje za vojne potrebe

Bilo bi veoma jednostavno zaključiti da je ne samo poželjna, nego i moguća brza preorijentacija s ratne na mirnodopsku proizvodnju, likvidacija trke u naoružavanju, eliminiranje vojno-industrijskih kompleksa i njihovih dalekosežnih utjecaja u nekim zemljama, da je i bez velikih vojnih rashoda moguće podržavati trajnu konjunkturu u razvijenim zemljama s tržišnom privredom.

Nesumnjivo, sve će se ovo ostvariti u nekoj budućnosti, u određenim uvjetima. Vjerojatno će i prije toga dolaziti do povremenih, parcijalnih poboljšanja. Ali neposredni izgledi i mogućnosti — nisu povoljni.

Pored ostalog, u krajnje ideologiziranim sistemima i uz postojeći stupanj indoktrinacije masa, nemali broj društava neprestano izgrađuje sliku vlastitog savršenstva i totalne promašenosti drugih. Samo uz takvu apsolutnu idejnu konfrontaciju i takav intenzitet antagoniziranosti često je i moguće održati poneki ekonomski sistem i učiniti prihvatljivim poneko društvo. Pošto su očeidni ne samo tekući i povremeni nedostaci pojedinih društveno-ekonomskih sistema, nego i greške njihovih osnova, odnosa koje uspostavljaju i stvarnih interesa kojima služe, pošto bi, uz realnu mogućnost izbora i prihvatljivih ugovora, postojala opasnost da mase na ginju ka drugim rješenjima, potrebno je stvoriti isključive situacije, ugrađivanjem i produbljivanjem straha od promjena, učiniti ne samo prihvatljivim nego jedino mogućim postojeći društveno-ekonomski sistem i postojeće odnose, makar kao manje zlo.

Velikim dijelom je ovo idejna osnova i materijalno opravdanje naoružavanja, prije svega mnogih velikih sila u postojećim uvjetima. Suvremeno naoružavanje nije pretežno namijenjeno obrani određenih zemalja, nego obrani sistema, odnosa, ogromnih klasnih, materijalnih interesa. *Apsurdne dimenzije trke u naoružavanju u dijalektičkom su skladu s jačinom nepomirljive proturječnosti u suvremenom svijetu.*

S druge strane, jačina naoružavanja je i u funkciji ostvarivanja vodeće uloge unutar grupe zemalja sa sličnom ideološkom ori-

jentacijom i klasnim interesima. Zaštitu sistema od opasnosti od drugog, destruktivnog i neprihvatljivog, može gotovo isključivo da vrši najjača sila samo ako su materijalna sredstva za vršenje takve funkcije nedostižna za druge zemlje unutar sistema ili bloka. U takvoj situaciji su sve druge zemlje istog sistema vitalno zavisne od vodeće sile. Konzekvencija toga je da sve te zemlje moraju prihvaćati lidera i u svim drugim djelokruzima. Otud moć lidera da podredi i međunarodne ekonomske (i druge) odnose svojim potrebama. Ako lider koji je ranije dominirao i svojom ekonomskom snagom, visokom produktivnošću i vrhunskom pilotnom tehnologijom, više ne može da u tim elementima bude konkurentan zemljama i privredama istog sistema — on može, zahvaljujući ne samo svojoj globalnoj ekonomskoj snazi, nego i ratnom »kišobranu«, kojim štiti čitav sistem a ne samo sebe, da nametne takve uvjete i odnose putem kojih će ostvarivati svoje ekonomske interese i unutar sistema.

Zato je paradoksalno ali i istinito da se relativnim smanjivanjem ekonomske nadmoći liderske zemlje ne umanjuju njena odvajanja za vojne izdatke. Naprotiv, vojni izdaci liderske zemlje rastu u obrnutoj proporciji prema relativnom smanjenju njenog ekonomskog potencijala, odnosno njenog udjela u svjetskoj proizvodnji i proizvodnji vlastitog sistema. Svjedoci smo toga već decenijama. Na ovaj način, povećanom vojnom moći lider kompenzira, u političkoj, vojnoj i ekonomskoj sferi, gubitak svojih ekonomskih pozicija.

Sadašnje dimenzije naoružavanja, dakle, nisu u skladu samo s jačinom proturječnosti među sistemima, nego su i u funkciji održavanja odnosa i zaštite interesa lidera unutar sistema. Ako bi lider pristao na takve dimenzije naoružavanja koje bi bile dostupne i za druge zemlje sistema, njegovo liderstvo bi možda došlo u pitanje.

Neki analitičari skreću pažnju da je to jedan od najvažnijih razloga stalnog i brzog porasta sredstava za vojne potrebe. Usporednim razmišljanjima dolaze do zaključka zašto Engleskoj u XIX stoljeću nije bilo potrebno da radi ostvarenja dominacije stalno povećava svoju vojnu moć i relativni udio vojnih rashoda u dohotku. Njoj je bilo dovoljno da održava svoj vojni potencijal ne samo zato jer nije bila ugrožena od drugih sistema, nego prije svega zato jer joj je bilo dovoljno da drži u podređenosti ekonomski mnogo slabije podanike, a ne i da impresionira i štiti svoje saveznike.

Prema nekim shvatanjima, postoji još jedan razlog ne samo apsolutnom, nego i relativnom proširenju dimenzija naoružavanja,

Pošto je jedan od svjetskih sistema za sada ekonomski nadmoćniji, on nametanjem sve brže trke u naoružavanju želi da ekonomski iscrpljuje drugu stranu, računajući na sekundarne, ali važne političke konzekvencije toga da rastući vojni rashodi smanjuju mogućnost rasta životnog nivoa stanovništva proturječnog bloka, što treba da dokazuje nadmoć vlastitog sistema.

Sve se to isprepliće s više drugih vidova. Nas ovdje posebno zanima: da li bi bez sadašnjih dimenzija vojnih rashoda bilo moguće održavati dobru i trajnu konjunkturu u kapitalističkim zemljama tržišne privrede. Od toga, vidjeli smo, u vrlo velikoj mjeri zavisi spremnost (ili mogućnost) tih zemalja da uspore naoružavanje.

Na ovo pitanje se ne može neposredno odgovoriti, bez prethodnog razmatranja šireg problema uloge javnih ili državnih rashoda uopće.

S obzirom na defekte modernog kapitalističkog reproduktivnog mehanizma, sve ukazuje na to da se bez velikih javnih rashoda ne može ostvariti takva razina tražnje da bi to osiguralo zadovoljavajući konjunkturu i relativnu ekonomsku ravnotežu. Otud, svi javni rashodi kojima se centralnom odlukom i prisilnom redistribucijom povećava tražnja, pruža neophodni, važan impuls rastu i zapošljavanju raspoloživih potencijala.

Konjunktorni potencijal u razvijenim kapitalističkim zemljama veoma je oslabljen i ranjiv. Potrošačka moć je ograničena, uslijed čega nedovoljnost ulaganja postaje trajna pojava. Na taj način je hiperprodukcija kapitala kronična, za razliku od ranijih faza razvoja kapitalizma, kada je ciklična kriza s prividnom hiperprodukcijom roba i stvarnom hiperprodukcijom kapitala nužno bila samo prolazna, noseći u sebi i ključ svog razrješenja. Novi tip krize koji očigledno ima sve manji sadržaj ciklične uzročne komponente, ne obećava obnavljanje visoke ili čak zadovoljavajuće konjunktуре ni u narednim godinama — po mnogim zapadnim procjenama, ni u cijeloj narednoj deceniji.

U takvoj situaciji, još više nego inače, javni rashodi postaju nezamenljiva komponenta kakve-takve konjunktуре i obrane od prijeteci, još dubljih kriza. Obrnuta korelacija između visine javnih rashoda i nezaposlenosti bila je i do sada uočljiva, u čemu je razvoj privrede Velike Britanije i SAD veoma karakterističan.⁵²

Obrnuta korelacija između vojnih rashoda i stope nezaposlenosti je *manje signifikantna*! Zašto se pojedine zemlje ipak služe pretežno vojnim rashodima radi održavanja i pokretanja svoje kon-

⁵² Michael Barratt — Brown: Economics of Imperialism (Ekonomika imperijalizma), Penguin, Harmondsworth, 1974, str. 216.

junktore, zašto se u takvoj mjeri ne obraćaju i drugim oblicima javne potrošnje?

Neke političko-ekonomske razloge smo već vidjeli. Treba analizirati i druge činioce, pitajući se da li bi bilo moguće da se vojni rashodi u velikoj mjeri zamijene drugim javnim izdacima.

Sa stajališta klasične ekonomske teorije, bilo bi bez daljnega moguće da se veliki dio vojne proizvodnje zamijeni mirnodopskom. Ista ona sredstva koja se troše za ratne svrhe, mogla bi se upotrijebiti za izgradnju škola, bolnica, za rješavanje problema gradova ili siromaštva, za pomoć nerazvijenim zemljama. Ekonomski bi se postigao sličan dojam, slične stope rasta, slične količine profita, slična zaposlenost, dakako uz evidentno opravdanije korištenje zaliha.

U navedenom Izvještaju Generalnog sekretara UN, zagovara se »transfer sredstava s vojnih na civilne upotrebe, čime bi se obezbijedila daljnja mogućnost za porast stope ekonomskog rasta«.

Izrađene su i mnogobrojne egzaktno ekonomske analize o tome šta bi se moglo postići zamjenom vojne proizvodnje s mirnodopskom. Navodimo samo dvije-tri od inače mnogih i argumentiranih procjena. Recimo, ako bi se investiralo milijardu dolara umjesto da se troši na naoružanje, moglo bi se otvoriti 100.000 radnih mjesta. Melman iznosi da bi se potrebe svih američkih gradova za gradnju i rekonstrukciju bolnica (18 milijardi dolara) mogle podmiriti sa iznosom namijenjenim za ULMS raketni sistem. Novac sakupljen u toku 10 posljednjih godina u svijetu za borbu protiv velikih boginja nije dovoljan za kupovinu samo jednog strateškog bombardera. Ili, samo za jedan dan se utroši za naoružanje više nego što se za čitav niz posljednjih godina našlo sredstava za borbu protiv malarije koja stalno ugrožava više od milijardu ljudi u 66 zemalja u razvoju, onemogućava ili ograničava poljoprivrednu proizvodnju na ogromnim prostranstvima. Još tačnije rečeno, Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji bilo bi potrebno samo 450 miliona dolara da se malarija potpuno iskorjeni, što je samo trećina onoga koliko će koštati izgradnja jedne podmornice na atomski pogon tipa Trident.

I iz privrednih krugova poteklo je sličnih računa i inicijativa. Sem ostalog, ukazuje se na mogućnosti da se 8,2 milijarde dolara utroši za razvoj osnovnih komunalnih i regionalnih pogodnosti kao što su sistemi za snabdijevanje vodom, zatim 17,6 milijardi za poboljšanje transporta i dr.⁵³

⁵³ We Can Afford a Better America, (Možemo sebi priuštiti jednu bolju Ameriku) »Fortune«, mart 1969.

Postoji više ozbiljnih službenih pokušaja da se izrade programi kojima bi se dio vojnih izdataka usmjerio u korisne svrhe. Jedan od najvažnijih je potekao od Koordinacionog komiteta za ekonomsko planiranje povodom završetka neprijateljstava u Vijetnamu, o kome je, januara 1969. godine, raspravljao i Kongres. Program obuhvaća iznos od 39.7 milijardi dolara koji bi se u vremenski neodređenom periodu mogao efikasno utrošiti, i to za obrazovanje 7 milijardi, za zdravstvo 3,8, za socijalno staranje 9,5, za pomoć privredi 2,2, za suzbijanje kriminala 1 milijardu, za razvoj gradova 5,5, za razvoj prirodnih zaliha 1,4 milijarde dolara itd.

Međutim, ove pretpostavke se ne ostvaruju zbog raznih okolnosti. Veliku ulogu u tome ima distribucija ukupnog obujma profita u zemlji. Čak i ako se pretpostavi da se u bilo kakvoj kompoziciji ratne i mirnodopske proizvodnje ostvaruje ista količina profita, vidjeli smo da se na vojnim proizvodima realizuju daleko veći profiti, da najveći dio te proizvodnje i isporuka ostvaruje najkrupniji, dakle i najmoćniji dio kapitala. Otud nesporna zainteresiranost tog dijela kapitala za ratnu, a ne za bilo koju proizvodnju namijenjenu općoj potrošnji. Otud njegova zainteresiranost ne samo za održavanje nego i za stalni porast te proizvodnje. Zbog svoje realne moći, ovaj dio kapitala je u stanju da društvu nametne svoje interese.

Jedna od okolnosti koje na to najodlučnije utječu jeste način kreiranja finansijskih sredstava za vojnu proizvodnju. Znano je da se ona mogu ostvarivati samo velikom i neprestanom redistribucijom društvenog proizvoda od državne vlasti. U demokratskoj zemlji svaka redistribucija podliježe uvidu i utjecajima javnog mnijenja. Ljudi a priori nijesu za redistribuciju, jer im to umanjuje njihove vlastite životne težnje. Prema iskustvima, redistribucija u korist bilo koje mirnodopske namjene nailazi na velike teškoće. Povećani izdaci za socijalno staranje ili pomoć nerazvijenim zemljama izazivaju dileme i često se osporavaju, jednako kao i rekonstrukcija gradova ili zdravstvo na osnovama solidarnosti. Dugogodišnja indoktrinacija je dovela do jačanja individualizirane svijesti građana i bitnog smanjenja smisla za zajedništvo i solidarnost. Jedino što u tim uvjetima sa sigurnošću, trajno i u rastućim apsolutnim i relativnim dimenzijama prolazi, jesu vojni rashodi, kao faktor zaštite sistema.

Redistribucijom društvenog dohotka u korist vojnih rashoda stvaraju se, dakle, sigurni i krupni izvori za uzdržavanje dijela proizvodnje, i to onog dijela na kojem je krupni kapital najviše zainteresiran. Na taj način se za proizvodnju prinudno aktiviraju

i ona sredstva koja bez toga ne bi sa sigurnošću bila utrošena — koja bi mogla ostati neaktivna, na primjer u vidu štednje. Ova štednja u datim uvjetima ne bi s dovoljnom izvjesnošću bila usmjerena u produktivna ili bilo kakva ulaganja — ta i druga, već raspoloživa sredstva ostaju velikim dijelom neutrošena. Sigurnu potrošnju danas predstavljaju samo sredstva namijenjena za vojne potrebe. Ona pokreću proizvodnju mnogih velikih, nosećih kompanija, a svojim silnim multiplikativnim djelovanjem održavaju privrednu aktivnost na neophodnom nivou.

Ako to posebno važi za krizne situacije, u velikoj mjeri vrijedi i za poslijeratnu, dugotrajnu konjunkturu. Mnogobrojne analize ukazuju na to da je i sam taj prosperitet bio pokretan ne samo inercijom konjunkturalnih tendencija kojima je Amerika izašla iz rata, nego i nastavkom — poslije kraćeg prekida one iste vojne potrošnje koja je hranila izvanrednu ratnu ekonomsku konjunkturu SAD.

Drugim riječima, koliko god to zvučalo nesimpatično, dugotrajna poslijeratna konjunktura bila je dobrim dijelom hranjena vojnim rashodima, jednako kao što se i sadašnja, vrlo ranjiva i krhka konjunkturalna ravnoteža održava još većim vojnim izdacima.

Tako dolazimo do još jedne hipoteze: u neoimperijalističkoj fazi razvoja suvremenog kapitalizma, što god je konjunktura slabija — to se ona više nastoji podržavati vojnim rashodima, što god su proizvodnja i potrošnja niže — to su izdaci za vojne namjene veći. Ili, jednostavnije: što je (relativno) manji dohodak, to se (i relativno) više troši na naoružanje.

Ovu tezu, prema većini analitičara, potvrđuje cjelokupni poslijeratni razvoj. Konjunkturalna kolebanja nastaju naročito poslije pojedinih ratnih ciklusa; nastankom i jačanjem kriznih procesa posljednjih 15 godina, dolazi do neviđene eskalacije vojnih rashoda.

Mnogi građanski ekonomisti koji svojim analizama podržavaju i podstrekavaju neprestani rast vojnih rashoda kao garanta konjunkturalne ili, u novije vrijeme, kao pojasa koji barem spasava od ulaska u duboku i trajnu krizu, vjerojatno i ne slute, međutim, kakvu su ocjenu time izrekli o takvoj ekonomiji, a još manje, kakvu joj budućnost time implicitno proriču.

Izuzetna defektnost takvog privređivanja napose je u tome što ova snažna privreda tako pozitivno reagira upravo na najneproduktivniji vid tražnje i zahtijeva najnegativniji, najmanje koristan oblik potrošnje.

Povodom tih hipoteza, nužno se javlja pitanje: zašto privreda ostalih razvijenih zemalja tržišne privrede funkcionira mnogo bolje, bez i približno takvih vojnofinancijskih impulsa?

Jedan od mogućih odgovora je da je do jedne mjere dovoljno ako veliki dio međunarodnog kapitalističkog ekonomskog, produkci-onog mehanizma dobija snažne impulse vojnih rashoda (privreda SAD nosi blizu 40 posto proizvodnje razvijenih kapitalističkih zemalja) i da se to prenosi i na ostale dijelove.

Međutim, sa zabrinutošću se mora konstatirati da privrede zemalja kao što su Zapadna Njemačka, Japan i druge, kako se približavaju stepenu razvijenosti SAD (ili ih čak postepeno pretiču), a naročito u uvjetima trajnije oslabljene konjunktura — *povećava-ju učešće vojnih rashoda u strukturi svojih društvenih proizvoda*. Ostaje da se vidi da li ti procesi postaju zakonomjerni, nastaje li neizbježno ovakva korelacija na višem stupnju razvoja takvih zemalja?⁵⁴

U takvoj situaciji, većina teoretičara i političara ne vjeruje u mogućnost i ne želi rizikovati smanjenje vojnih rashoda.

Već je Keynes, teoretičar državnog kapitalizma i zakleti zagovornik ideje o korisnosti bilo kakvih javnih rashoda radi povećanja tražnje i zaposlenosti, bio svjestan postojanja jakih političkih i praktičnih razloga protiv povećanja nevojničke javne potrošnje, što je uvažavao kao realnost.

Prema Galbraithu, keynezijanska ideja povećavanja državnih rashoda općenito je prihvaćena u određenom vidu, pošto je ispunjavala funkciju jakih obrambenih snaga protiv komunizma.⁵⁵

Jedan broj autora ukazuje na neke bitne razloge zbog kojih se, radi podržavanja ekonomske konjunktura, u većoj mjeri ne koristi drugim oblicima javne potrošnje, nego se sredstva u ogromnoj mjeri koncentriraju na ratnu proizvodnju i potrošnju.

Profesor Bowles sa Harvarda polazi od pretpostavke da bi se, možda, 80 milijardi dolara i moglo uložiti za rekonstrukciju američkih gradova, ali se ironično pita zašto bi se to činilo, pa nastavlja: »Vojni rashodi ne doprinose produktivnim snagama. Ako bismo 80 milijardi produktivno uložili, imali bismo dogodne probleme što s proizvodima koji bi nastali iz takve investicije. Kome bi se to prodalo? Velika je stvar da se u vezi s vojnim izdacima takvi problemi ne nameću.«⁵⁶

⁵⁴ Na primjer, sredstva za naučna istraživanja u oblasti obrane povećana su u Francuskoj između 1977. i 1979. g. 146 posto (Yvon Bourges, ministar obrane Francuske, u »Defense nationale«, januar 1980.

⁵⁵ J. K. Galbraith: *The Affluent Society* (Društvo izobilja), London 1969. str. XXX.

⁵⁶ S. Bowles, u William Meyers (ed): *Conversion from war to peace*, (Prijelaz iz rata u mir), Gordon and Breach, New York, London, Paris, 1972. str. 69.

Napredni japanski profesor Tsuru ovako izražava svoju sumnju: »Kako potrošiti 30 milijardi dolara za koliko bi se, eventualno, smanjili vojni rashodi? To nije lako, jer su mirnodopska dobra, odnosno instrumenti života daleko jeftiniji nego instrumenti smrti. Moderni teški bombarder košta kao sve potrebne škole u 30 gradova, ili kao velika električna centrala. Razarač košta kao grad za 8.000 ljudi. S druge strane, pitanje je da li se vlada SAD može na tome angažirati. Jer, toj vrsti privrede može čak da bude od koristi ako se ulaže u krupne i skupe objekte koji nemaju trajnu ulogu u procesu reprodukcije. Vojni rashodi mogu da budu idealni u tom pogledu.⁵⁷

Nikada u historiji nije bilo jednostavnog povratka na ranije uvjete, a ponajmanje u ekonomskoj sferi konstatira Lanterbach, govoreći o rastućim teškoćama preorijentacije sa ratne na mirnodopsku proizvodnju.⁵⁸

Industrija naoružanja predstavlja automatskog stabilizatora američke privrede — smatra J. Wiesner, naučni savjetnik bivših predsjednika SAD,⁵⁹ dok J. Clark piše da se kapitalna ulaganja u vojnom budžetu suprotstavljaju cikličkoj nezaposlenosti i stimuliraju one bazične industrije koje su prve na udaru i najviše trpe od ekonomskih recesija.⁶⁰ Dodajemo tome tvrdnju prof. Herberta Gintesa — da je vojnoindustrijski kompleks eliminirao opasnost trajne stagnacije.

Kao tipična se mogu navesti ovakva razmišljanja: »Cijela kapitalistička privreda nalazi svoj interes u militarizmu. Vojni izdaci su u osnovi ekonomskog rasta zemlje u poslijeratnom periodu. Bez toga, cjelokupna privreda bi ponovo dospjela u stanje kolapsa iz kojeg je spašena drugim svjetskim ratom.⁶¹

I većina ranijih i suvremenih marksista dijeli ova mišljenja — razumije se, političko i idejno suprotno opredijeljeni. U tom smislu je karakteristično da je Rosa Luxemburg već 1913. pisala da države teže stalnom stanju mobilizacije zbog toga što samo kroz militarizam mogu da apsorbiraju velike viškove svoga kapitala.

⁵⁷ Shigeto Tsuru: Has capitalism changed? (Da li se kapitalizam mijenja?) Iwanami Shoten, Tokyo, 1961.

⁵⁸ A. T. Lanterbach: Economics in Uniform (Ekonomija u uniformi), Princeton University Press, 1943.

⁵⁹ New York Times od 8. sept. 1972.

⁶⁰ J. J. Clark: The New Economics of National Defense (Nova ekonomika nacionalne obrane), Random House, 1966.

⁶¹ M. Reich i D. Finkelhor: The Military Industrial Complex: No Way Out (Vojno-industrijski kompleks: nema izlaza), u Christoffel, Gilborg (eds): Up Against the American Myth, Holt, 1970, str. 82.

Američki marksisti Baran i Sweezy iznose da kapitalistička ekonomija u fazi monopolnog kapitalizma kreira krupne količine kapitala i radne snage koji se ne mogu korisno upotrijebiti. Zbog krutog djelovanja privrede u monopolnoj fazi razvoja kapitalizma, depresije su dublje nego u tržišnoj, konkurentnoj fazi razvoja kapitalizma. Zato vlada mora da podržava kompanije krupnim narudžbama za vojne potrebe. Za razliku od ostalih dobara, vojna oprema se može prodavati u neograničenim količinama, a zbog »zastarjelosti« stalno »kreira« novu tražnju.⁶²

Nama se čini da su ovi vrsni dijalektičari donekle ipak previdjeli okolnost koju smo pokušali pokazati: da suvremeni kapitalizam u vrlo razvijenim zemljama *ne može bez snažnih impulsa javnih rashoda*; da bi toj svrsi isto tako odgovarali i veliki javni radovi, krupna stambena izgradnja ili veliki program rekonstrukcije gradova — a da moderna država te vrste *naginje upravo vojnim vidovima javne potrošnje prije svega zbog bitnih karakteristika svojih društvenih odnosa, interesa krupnog kapitala, a mnogo manje iz objektivno datih ekonomskih razloga*.

Tu onda mnogo ne koriste i suptilni ekonomski argumenti poput onog da »ogromna proizvodnja za vojne svrhe ne rezultira samo gubitkom tih zaliha za druge, korisne oblike potrošnje, nego i gubitkom potencijalnog ekonomskog rasta za koji bi se zalihe mogle upotrijebiti.«⁶³

Jer, tu i nije riječ o stajalištima društva kao cjeline, nego samo o interesima njegovih najutjecajnijih segmenata.

U Pentagonu kažu da nije realna opcija preorijentacije na »mirnodopsku« privredu, ali je u toku postepena konverzija na toj relaciji: između 1968. i 1972, radna snaga koja je zaposlena za potrebe vojnih isporuka smanjena je za 2,8 miliona, a istovremeno je kreirano 7,2 miliona novih radnih mjesta u civilnom sektoru.

Da li je to samo objašnjenje radi smirenja javnosti, ili je znak početka jednog procesa? Kazuje li nešto što se pojedini ministri obrane, kada odu s te dužnosti, zalažu za razumnije povećanje vojnih rashoda? Tako je, poslije predsjedničkih izbora 1980, Melvin Laird javno upozorio na potrebu da se »opreznije povećavaju vojni rashodi kako ne bi izazvali ekonomsku pustoš u zemlji i nerazumijevanje u svijetu«.

⁶² Paul A. Baran i Paul M. Sweezy: Monopolni kapital, Esej o američkom ekonomskom i društvenom poretku, Stvarnost, Zagreb, 1969.

⁶³ The Economics of Peacetime Defense, Praeger, New York, Washington, London, 1974, str. 29.

Razumije se da će ratnoj proizvodnji, barem u takvim razmjerama, jednom doći kraj. Vjerojatno će i do toga doći objektivno uvjetovanim procesima, jednako kao što je do današnje situacije došlo takvim, ekonomski uslovljenim okolnostima. To će početi kada eskalacija ratne proizvodnje dovede do apsurdna i okrene se protiv svojih vlastitih protagonista i klijenata, počevši da brzo i vidno razara privredu umjesto da je hrani, bitno uspori umjesto da ubrzava njen rast, kada počne da ugrožava umjesto da učvršćuje i same temelje pojedinih društava i ekonomskog sistema u cjelini. To vrijeme nije daleko. Tada će, po logici procesa, iste one snage koje danas zahtijevaju ratnu proizvodnju radi spasa sistema, nacije ili privrede — u ime istih tih vrijednosti tražiti njenu dez eskalaciju. U tome će, vjerojatno, bitnu ulogu odigrati i druge snage, kakve su se, primjera radi, onako oštro digle i protiv vijetnamske avanture.

Nije malo takvih glasova i nagovještaja.

Kautsky (s čijim se mnogim drugim stavovima ne moramo nužno složiti) očigledno je preuranio s takvom ocjenom. Možda bi početkom XXI vijeka bio aktualniji: paralelno sa silnim razvojem imperijalizma, pisao je, svjetski mir će se javiti kao nužnost, porred ostaloga zbog neizdrživog tereta naoružanja za državne budžete imperijalističkih sila.⁶⁴

Dr R. Vukadinović navodi da neki suvremeni američki autori već energično tvrde da je i za najsnažniju zemlju svijeta nemoguće ostvariti politiku izobilja maslaca i topova.⁶⁵

Drugi počinju da smatraju iluzijom da je čak i snažna američka privreda u stanju da u ovakvim razmjerama troši za naoružanje ili čak da vodi rat (Koreja, Vijetnam) a da istovremeno gradi »veliko društvo« o kojem govore pojedini predsjednici.⁶⁶

Jer, red veličina od preko 200 milijardi dolara ukupnih vojnih izdataka o kojima se govori početkom osamdesetih godina, nije krajnja cifra. Londonski »Guardian«, juna 1980. godine, piše da će SAD, prema svom obrambenom planu, 1985. trošiti 250 milijardi dolara za vojne svrhe. To se, u osnovi poklapa s pisanjem »International Herald Tribune« od 24. novembra te godine — da

⁶⁴ »Die Neue Zeit«, septembar 1914.

⁶⁵ Kao S. Lens u The Military Industrial Complex, Pigrim Press, 1970, str. 18.

⁶⁶ Eliot Janeway: The Economics of Crisis: War, Politics and the Dollar, Weybright and Talley, New York, 1968, str. 285.

se budžet Pentagona za 5 godina povećava na 267 milijardi. Međutim, to bi, prema sadašnjoj situaciji, moglo biti i mnogo više.

Prema »International Herald Tribune« od 27. aprila 1981 (iz pera Anthony Lewisa), planirani vojni izdaci SAD mogli bi već 1983. godine da iznose 226, a 1986. godine 343 milijarde dolara. Autor smatra da će to izazvati veću inflaciju od one za vremena vijetnamskog rata, kada su vojni rashodi, između 1965. i 1970. godine povećani za 24 milijarde dolara, što po sadašnjoj vrijednosti iznosi 53 milijarde. Sada se, međutim, predviđa povećanje od 181 milijarde dolara za petogodišnji period. Onda se udio vojnih rashoda u društvenom proizvodu povećao 1,7 posto a sada bi to povećanje iznosilo 1,5 posto, s tim da bi ono, ako proizvodnja ne bi rasla predviđenim tempom, moglo da iznosi i cijela 2,4 posto.

Nije teško da se izračuna kakve količine ubojitih sredstava mogu da se proizvedu tim iznosom, kao i odgovarajućim iznosima na drugoj, odnosno drugim stranama. Hoće li takvo totalno militarističko zasićenje biti u stanju da okrene trendove? Hoće li da izazove takve ekonomske bezizlaznosti koje će nametnuti drukčiju orijentiranost?

Hoće li ovaj monstrum postati svoja vlastita suprotnost, one-mogućiti sebe svojim kvalitetom, nastalim iz ogromnih kvantiteta? Hoće li dimenzije ratne ekonomije da izazovu teško lječivu krizu, nakon što su se na nižim razinama koristile upravo za liječenje ili spriječavanje kriza?

Hoće li početi da znače nešto računice kakve je ponudio prof. Bruce Russett, prema kojemu svaki dolar utrošen za vojne rashode SAD za 29 centi smanjuje ulaganje u privredu te zemlje, što je, dugoročno gledano, nepodnošljivo.⁶⁷

Hoće li u svemu tome uskoro imati presudnu ulogu saznanje da se i zbog opisanih okolnosti neprestano srozava pozicija i konkurentnost (za sada) američke privrede u svijetu? A koje su zemlje iza toga na redu?

Hoće li snažnije privrede (kao što su francuska i japanska) u takvoj mjeri početi da preuzimaju vladavinu u proizvodnji oružja, da će to izazvati reakciju američkog biznisa u pravcu zahtjeva za ograničavanjem trke u naoružavanju, da bi se profitnosne ambicije ponovo okrenule mirnodopskoj proizvodnji?

Hoće li šire preovladati zaprepaštajuća saznanja prema kojima se »od konca drugog svjetskog rata, vojna sila SAD neprekid-

⁶⁷ The Price of War, (Cijena rata) u The War Economy of the United States (Ratna privreda Sjedinjenih država), St. Martin Press, 1971. str. 156.

no povećava, a u istom razdoblju, nacionalna sigurnost zemlje brzo se i neumoljivo smanjuje».⁶⁸

U kojoj mjeri će se širiti svijest o tome da »SAD trpe sve veće političke poraze što god im je vojna sila veća«?

Konačno, ne treba li računati i s rastućim i jačim snagama mira, nesvrstanosti, detanta i koegzistencije u svijetu, uključujući one u samim zemljama vojne eskalacije, u kojima zastrašujuća ratna ekonomija može da nametne ogromne dileme i napetosti?

Negdje će se lanac prekinuti. Bila bi to — ovoga puta pozitivna — lančana reakcija.

Jer, dezescalacija samo u jednoj zemlji nije izvediva. Za mir, opću bezbjednost i uravnoteženiji ekonomski razvoj treba ipak nešto više.

⁶⁸ J. B. Wiesner i H. F. York: Nacional Security and the Nuclear — Test Ban (Nacionalna bezbjednost i zabrana nuklearnih proba), »Scientific American«, oktobar 1964.